

Ігор СКОЧИЛЯС

ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ XIV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV СТОЛІТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ЕКЛЕЗІАЛЬНОГО, ПРАВОВОГО ТА СУСПІЛЬНОГО СТАТУСУ

Розглядаються особливості еклезіального, правового та суспільного статусу Галицької митрополії від часу її заснування близько 1303 р. до 1458 р., коли вона папською буллою була підпорядкована київському митрополитові. Появу нової церковної провінції уможливив “парад єпископських фундацій” XIII ст., як складова політики місцевих князів щодо створення в підлеглих їй землях “своєї” Церкви. Впродовж багатьох десятиліть (напевне у 1308–1326 і 1347–1370 роках) Крилоська катедрa безпосередньо підпорядковувалася главі Руської церкви, який, правдоподібно, суміщав адміністрацію обидвома церковними провінціями. Однак аж до початку XIX ст. жодного канонічного акту про закриття Галицької митрополії видано не було.

Ключові слова: Галицька митрополія, Крилоська катедрa, Руська церква, київський митрополит.

1. “Парад єпископій” XIII століття та релігійна політика галицько-волинських князів

На кінець XIII ст. у межах Галицько-Волинського князівства (Королівства Русі) функціонували п’ять православних єпископій, що входили до складу Київської митрополії. Окрім давніх Володимирського (відкрите у 1070-х)¹, Галицького (фундоване, найвірогідніше, в першій половині 1140-х²) та заснованого перед 1220–1221 р. Перемишльського (відокремилосся від Успенської катедрі), на цих землях у XIII ст. виникли ще два руські владцтва – Угрівське (вірогідно, в середині

¹ Згідно з Євгенієм Голубінським, Володимирська єпархія була фундована за Володимира Великого (тобто не пізніше 1015 р.): Голубинский Е. История Русской Церкви. – Москва, 1997. – Т. 1, ч. 1. – С. 336–340, 669–671, 698–700. Див. також: Poppe A. Biskupstwa na Rusi, 988–1300 // States, Societies, Cultures East and West. Essays in Honor of Jaroslaw Pelenski / Ed.-in-Chief J. Duzinkiewicz. – New York, 2004. – P. 843; Senyk S. A History of the Church in Ukraine. – Rome, 1993. – Vol. 1. – P. 143.

² Детальніше про це: Скочиляс І. Заснування Галицької єпархії в середині XII століття: спроба нової інтерпретації проблеми // Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 151–179; Його ж. Християнство у Прикарпатті та заснування Галицької єпархії в середині XII століття // Княжа доба: історія та культура. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 9–59.

1230-х)³ та Луцьке (з'явилося не пізніше 1289 р., а найімовірніше, – ще до монгольської навали)⁴. “Парад єпископських фундацій” на теренах Південно-Західної Русі

³ Основне нарративне джерело для встановлення приблизної хронології відкриття Угрівської єпископії – стаття 1223 р. Галицько-Волинського літопису, укладення якої Петро Толочко датує 1258 р. (*Толочко П.* Стаття 6731 года Галицко-Волинской летописи и время ее написания // *Ruthenica.* – 2005. – Т. 4. – С. 47–53). У цій літописній вставці (Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Москва, 1996. – Т. 2. – Стб. 739), а також у Новгородському Патріаршому літописі, згадано угрівського владика Йоасафа. 1229 р., у сані володимирського єрарха, він фігурує одним із претендентів на престіл Новгородської архиспархії. Отже, князь Данило Романович Угрівську катедру не міг фундувати раніше 1229–1230 рр. Натомість перенесення владичого престолу з Угрівська до Холма (заснованого у 1237–1238) потрібно безпосередньо пов'язувати із конфліктом Йоасафа та князя Данила на початку 40-х років XIII ст., коли Святософійський собор у Києві залишався вакантним після виїзду 1240 р. зі столиці Русі, напередодні татарської облоги, митрополита Йосифа. Обурившись самовільною спробою Йоасафа “скочи на столь митрофолічъ”, Данило Романович усунув його від урядування катедрою (правдоподібно, це сталося у 1241–1242 рр.) та поставив на Холмську катедру владика Йоана, представника Володимирського єпархіального крилосу. Анджей Гіль, приймаючи аргументи Анджея Поппе, також відносить початки Угрівського єпископства не до 1223 р., коли про нього вперше читаємо в літописі, а до часу перед 1230 р., цілком слушно пов'язуючи його заснування із політикою “збирання земель” Данила Романовича, його планами освоєння “Забужанської України” й поширення впливу на Польщу та перенесення своєї столиці із неспокійного Галича в нове місце. Переміщення єпископської катебри з Угровська до Холма А. Гіль (він датує цю подію кінцем 30-х років) пояснює ймовірним занепадом Угровська (через невідомі для міста розташування торговельних шляхів, або ж його знищення під час військових дій), а безпосереднім приводом до зміни осідку катебри вважає загрозу монголо-татарського вторгнення в Галицько-Волинську Русь (*Gil A.* Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku. – Lublin; Chełm, 1999. – S. 60–66). Див. також міркування Софії Сенік, на переконання якої Данило Романович відкрив єпископію в Угровську “після 1219 р.”: *Senyk S.* A History of the Church... – P. 143. Надзвичайно цікаві результати археологічних обстежень у 2001 р. літописного Холма в районі Високої Гірки, де стояв палац короля Данила опубліковано в: *Буко А., Дзеньковський Т., Голуб С.* Холм доби Данила Романовича у світлі результатів найновіших розкопок // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 187–190; *Буко А.* Archeologia Polski wczesnosredniowiecznej. Odkrycia–hipotezy–interpretacje. – Warszawa, 2006. – S. 180–181, 243–248.

⁴ Намісник володимирського владика міг резидувати в Луцьку вже у XII ст., про що опосередковано свідчать виявлені залишки Святоюаннівського собору див.: *Малевская М. В.* Церковь Иоанна Богослова в Луцке – вновь открытый памятник архитектуры XII века // Древнерусское искусство: Исследования и атрибуции / Отв. ред. Л. Лифшиц. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 9–36). Ярослав Щапов відносить заснування Луцької єпархії до 20–30-х років (*Щапов Я.* Государство и церковь Древней Руси X–XIII вв. – Москва, 1989. – С. 52–55), натомість Євгеній Голубінський вважав, що місцева катедра могла бути відкрита ще в домонгольський період, можливо, за князя Василька Романовича, або ж пізніше, за його племінника Мстислава Даниловича (*Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Москва, 1998. – Т. 4. – С. 27). Пор.: *Senyk S.* A History of the Church... – P. 143.

у XII–XIII ст.⁵ наштовхує на думку про цілеспрямовану політику місцевих князів з роду Рюриковичів, особливо після ординського погрому, метою якої було створення “своїї” Церкви – майбутньої Галицької митрополії в сопричасті з Царгородським патріархатом. Те, що така церковна провінція сформувалася аж на початку XIV ст., пояснюється особливостями релігійної стратегії Романовичів⁶. Вони намагалися, з одного боку, політично впливати на стан справ у підконтрольних їм єпархіях Київської митрополії (південні та південно-західні землі Русі), а з іншого – підтримувати постійні контакти з Римським Апостольським Престолом задля досягнення військово-політичної мети – звільнення своїх володінь від монгольського панування. Натомість подією, що пришвидшила і безпосередньо актуалізувала ідею власної церковної провінції у володіннях Романовичів, став переїзд у 1299–1300 рр. з Києва до Владимира-на-Клязьмі митрополита Максима, про що йтиметься далі.

Видимим результатом контактів з Римом стало проголошення у 1246 р. формального поширення влади Папського Престолу на Галицько-Волинську Русь і прийняття Римом її земель “під свою опіку”⁷. Та жодних канонічно-юрисдикційних наслідків для південно-руських єпархій це рішення, певна річ, не мало. Натомість головною метою “латинської політики” Романовичів було, по-перше, зміцнення своїх позицій щодо західних сусідів – Польщі, Тевтонського ордену й Угорщини, і, по-друге, військова допомога у протистоянні з татарами (бажано у вигляді масштабного хрестового походу проти ординців). Саме в такому контексті потрібно розглядати коронування Данила у Дорогочині на Підляшші 1253 р., детерміноване передовсім політичними, а не духовними інспіраціями. Не одержавши

Фальсифікат дарчої грамоти князя Любарта Гедиміновича 1322 (1321?) р. для Луцького катедрального собору, з відповідними коментарями, опубл.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 683–697; див. також: *Щапов Я.* Древнерусские княжеские уставы XI–XIV вв. – Москва, 1976. – С. 173–176 (документ датовано 1321 р.). Як припускає Борис Флоря, наприкінці XIII – на початку XIV ст. Святойоанівська катедрала тимчасово припинила своє існування й була відновлена завдяки ініціативі князя Любарта, коли Луцьк знову став центром окремого князівства. Одноійменне владіцтво за довготривалого правління Любарта значно зміцніло й у 90-х роках XIV ст. його архиєрей небезпідставно претендував на Галицький митрополичий престіл: *Флоря Б.* Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в.) // Древнейшие государства Восточной Европы: Материалы и исследования (далі – ДГ). 1998 год. – Москва, 2000. – С. 250–254; *Его же.* О грамоте Любарта Гедиміновича Луцкой епископской кафедре // От Древней Руси к новой России: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я. Н. Щапову. – Москва, 2005. – С. 177–181.

⁵ Велику кількість єпархій у південно-західній частині Київської митрополії зауважив також: *Bieńkowski L.* Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // *Kościół w Polsce: Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce* / Pod red. J. Kłoczowskiego. – Kraków, 1969. – Т. 2. – С. 796.

⁶ Найновіше дослідження, присвячене історії цієї династії: *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002.

⁷ *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia* / Ed. A. G. Welykyj (далі – DPR). – Romae, 1953. – Vol. 1. – P. 30–32 (док. № 13–14).

мілітарної підтримки, король Данило⁸, хоч і продовжував орієнтуватися на союз із країнами латинського християнства, все ж, відмовився від ідеї церковної унії. Інтенсивні зв'язки Романовичів із західним латинським світом, як слушно зауважив Борис Флоря, “сприяли спаду напруги у міжконфесійних стосунках, що простежується вже у 30-х роках XIII ст.”. Однак ці контакти були безрезультатними з погляду Риму, оскільки не увінчалися впровадженням унії на території Галицької та сусідніх з нею православних єпископій, – навіть попри домінуюче в Римській курії середини XIII ст. уявлення про Русь як “терени схизматиків”, якими можна розпоряджатися на власний розсуд⁹.

Якщо так звані “унійні змагання” Данила Романовича (не беручи до уваги попередні, часто міфологізовані спроби контактів Галича та Риму, зокрема за посередництвом Польщі й Угорщини)¹⁰ добре відомі в історіографії, то генеза но-

⁸ Остання праця про найвідомішого галицького-волинського князя – науково-популярний нарис: *Котляр Н.* Даниил, князь Галицкий: документальное повествование. – Санкт-Петербург; Киев, 2008. Перипетії, пов'язані з коронуванням Данила та його унійними планами, розглядаються на с. 284–292. Спроби узагальнення проблеми: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Москва, 1997. – Т. 3. – С. 82–88; *Ісаєвич Я.* Князь і король Данило та його спадкоємці // Галицька брама. – 2001. – № 9–10. – С. 3; *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні. – Рим; Нью Йорк, 1965. – Т. 1. – С. 625–642. Політичні обставини коронування Данила і випадки вживання королівського титулу щодо Галичини у XIII–XIV ст. досліджують: *Войтович Л.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник (далі – ДКЗ). – 2003. – Вип. 7. – С. 63–71; *Його ж.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. (Матеріали Міжнар. наук. конф. 29–30 листопада 2007 р., Львів). – Львів, 2008 (далі – Доба короля Данила). – С. 22–97; *Головко О.* Держава Романовичів у східноєвропейській політиці Римської курії 40–50-х років XIII ст. // Княжа доба: історія та культура / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 67–84; *Корона Данила Романовича.* – Рим; Париж; Мюнхен, 1955; *Котляр М.* Данило Романович як людина і державний діяч // Княжа доба: історія та культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 85–92; *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. – 2-ге вид., виправл. – Львів, 2008. – С. 133–139; *Могутич Р.* Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії) // Галицька брама. – 2001. – № 9–10. – С. 6–8; *Фонт М.* “Житие” Данила Романовича // Княжа доба: історія та культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 98–108; *Чубатий І.* Західна Україна і Рим у XIII в. у своїх змаганнях до церковної Унії // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – 1917. – Т. 123–124. – С. 1–108; *Dąbrowski D.* Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecznych polskich kontynuatorów // Княжа доба: історія та культура. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 109–122. Титулування Данила, а також угорських монархів та Юрія Львовича, королем Русі (Галича, Галичини і Володимирії) аналізує: *Ісаєвич Я.* До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба: історія та культура. – Вип. 2. – С. 7–19.

⁹ *Флоря Б.* Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник. – Москва, 2007. – С. 204–205.

¹⁰ Йдеться, зокрема, про так зване “папське посольство” до Романа Мстиславовича у 1203–1204 рр., листування папи Інокентія III з угорським королем Андрієм II у справі коронації королевича Коломана на галицький престіл, переговори папського легата Джованні дель

вого еклезіального мислення галицько-волинської еліти досі практично не вивчалася. Аналіз подій у Київській митрополії після Батієвого походу дає підстави вважати, що в цей період Галицька єпархія, поряд з Володимирською, почала відігравати провідну роль в єрархічній структурі Руської церкви. Тому потребує переосмислення постать митрополита Кирила II (1248–1281)¹¹, з яким традиційно пов'язували (і нині пов'язують) зміщення центру тяжіння у Руській церкві від Києва до Володимира-на-Клязьмі та, пізніше, – Москви¹². Інтригує хоча б той факт, що прозахідну релігійну політику короля Данила підтримали ті владика, які резидували у володіннях Романовичів (як оповідає Галицько-Волинський літопис, князь прийняв папський вінець “від усіх своїх єпископів”)¹³. З цієї вістки дослід-

Плано Карпіні з князями Васильком і Данилом Романовичами у 1245 і 1247 рр. (зокрема за участю місцевих “єпископів та інших гідних уваги людей”), листування Інокентія IV з Данилом Романовичем у 1246–1247 рр. у справі папської корони тощо: DPR. – Vol. 1. – Р. 20–21, 30–45 (док. № 6–7, 13–32). Коментарі: *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви / Репр. вид. – Київ, 1998. – Т. 1. – С. 122–123; *Флоря Б.* Исследования... – С. 183–184, 199–204; *Чубатий М.* Історія християнства... – Т. 1. – С. 551–556.

¹¹ “Метрика” Святоюрського монастиря другої половини XVIII ст. датою номінації Кирила на митрополію подала 1250 р.: “Куриль Г., Русинъ; Время поставленія оcn.”: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБ). – Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 23.

¹² Див. згадки про цього архиєпископа в літописанні: Лаврентьевская и Троицкая летописи // ПСРЛ. – Москва, 1997. – Т. 1. – Стб. 473–474. Традиційний опис діяльності Кирила II подано у: *Власовський І.* Нарис історії... – Т. 1. – С. 101–102; *Голубинський Е.* Історія Руської Церкви. – Т. 3. – С. 51–55; *Лужницький Г.* Українська Церква... – С. 134–139; *Чубатий М.* Історія християнства... – С. 643–651. Іван Власовський визнає, що “ми не знаємо з історичних пам’яток, як реагували на явні симпатії до Суздальсько-Володимирської держави київських митрополитів Кирила III і Максима князі галицько-волинські Данило Романович і Лев I Данилович”. Натомість Микола Чубатий стверджує, що Кирило отримав номінацію на митрополита від царгородського патріарха в Нікеї 1248 р., а повернувшись на Русь наприкінці наступного року (за Є. Голубінським – 1250 р.), де мав би вступити в конфлікт з Данилом Романовичем через плани князя щодо церковної унії (*Чубатий М.* Історія християнства... – С. 628–631). Нове прочитання проблематики у: *Гудзяк Б.* Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Пер. М. Габлевич; Під ред. О. Турія. – Львів, 2000. – С. 4–6; *Ostrowski D.* Why Did the Metropolitan Move from Kiev to Vladimir in the Thirteenth Century? // *California Slavic Studies.* – 1993. – Vol. 16. – Р. 83–101. Див. також сучасний огляд: *Любащенко В.* До питання про церковну діяльність київського митрополита Кирила II // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали. – Львів, 2007. – С. 57–63. Розширена версія цієї ж статті: *Її ж.* Реформи в Київській церкві за митрополита Кирила II // *Доба короля Данила...* – С. 182–202. Пор.: *Її ж.* Київські митрополити Кирило II і Петро Ратненський: історичні паралелі // *Княжа доба: історія та культура.* – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 214–231.

¹³ Саме коронування Данила описано в: *Ипатьевская летопись...* – С. 807–808. Див. також: Галицько-Волинський літопис / Перекл. і поясн. *Т. Коструба.* – Стейт Коледж (Па), 1967. – Т. 2. – С. 46. Нещодавно цей сюжет став предметом дослідження Івана Паславського, який розглядає коронацію на тлі взаємин Галицько-Волинської Русі з Римською Апостольською столицею, латинськими державами Європи, Золотою Ордою

ники робили “логічний висновок”, що митрополит Кирило II, близький сподвижник Данила, був в опозиції до римської унійної політики князя.

Проте уважне прочитання літописних нарацій про цього видатного єрарха спонукає до нової інтерпретації його діяльності та, зокрема, “географії пастирських уподобань”. По-перше, жоден із літописів не згадує про ігнорування Кирилом коронації Данила, на що літописець звернув би увагу. Та ж святоюрська “Метрика” зазначає отримання митрополитом “привилею ѿ Іннокентія Д., еже совершаемой быти с[ва]той Літоурги діалектомъ славенскимъ”¹⁴. По-друге, Галицько-Волинський літопис виразно наголошує на близькості майбутнього предстоятеля Руської церкви до Данила Романовича та довірчому характері його взаємин з князем (під 1244 і 1250 рр. сказано про перебування Кирила II при дворі Романовичів¹⁵), а не на розходженнях між цим володарем і митрополитом. По-третє, літописні оповіді про тривалі подорожі митрополита в північно-східні землі ще не доводять, що так само не чинив він і щодо Галицько-Волинської Русі, як і його напружених стосунків з Романовичами (першим святительським актом Кирила після прибуття до Владимира, нагадаймо, було вінчання доньки Данила Романовича із суздальським князем Андрієм). Радше навпаки, йдеться про природне зацікавлення літописців Великого Новгороду і Владимиро-Суздальщини місцевою регіональною історією, а також труднощі в налагодженні церковного життя після монголо-татарської навали, з якими стикалися тамтешні владика, що й змушувало Кирила II тривалий час перебувати на Півночі. Показово: більшість прикладів “церковного нераденія” у Київській митрополії провінційний собор 1273 р. узяв саме з еклезіальної практики

та візантійським двором, а також унійних ініціатив Західної церкви і планів організації хрестового антиординського походу: *Паславський І. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття.* – Львів, 2003. Див. також оцінку “зносин з Римом” Данила Романовича у класичній праці: *Грушевський М. Історія України-Руси /* Репр. вид. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 68–73. Різні аспекти події висвітлені також у: *Корона Данила Романовича: 1253–1953 //* Записки Чину Святого Василя Великого (далі – Записки ЧСВВ). – Рим, 1954. – Вип. 1–2. Серед діаспорних статей привертає увагу передрукована в Україні студія: *Великий Атанасій. Корона Данила Романовича: 1253–1953 //* Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 48–53. Контакти Римського Апостольського Престолу з Галицько-Волинським князівством розкрито у: *Большакова С. Папские послания галицкому князю как исторический источник //* ДГ. 1975 год. – Москва, 1976. – С. 122–129 (опубліковано десять булл Інокентія IV з 1246–1248 рр. у перекладі російською мовою). Декілька листів і бреве римських понтифіків XIII ст., що стосуються руських земель і Галицько-Волинського князівства зокрема, видано у перекладі українською мовою: *Правда про унію: Документи і матеріали /* 2-ге вид., доповн. – Львів, 1968. – С. 17–23 (док. № 1–8).

¹⁴ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 23.

¹⁵ “Даниль же затворивъ Холмъ, еха ко братоу си Василкови, пойма с собою Коурила митрополита” (Ипатьевская летопись. – Стб. 794; оповідь про відправлення у 1250 р. князями Данилом і Васильком Кирила “на поставление митрополье Роуское”: Там же. – Стб. 809). Див. також: Галицько-Волинський літопис. – С. 25, 34; *Чубатий М. Історія християнства...* – С. 615.

Новгородщини і Суздальщини¹⁶. Водночас літописи постійно наголошують, що Кирило II “приходив” на Залісся з Києва та й був похований також у золотOVERХІЙ столиці митрополії. Отже, цілком можлива лояльність Кирила II до Романовичів і його добрі взаємини з Галичем та Володимиром, сприймався “своїм” пастирем як у володіннях цих князів, так і в інших княжих столицях.

Становище галицько-волинських епархій в ерархічній структурі Київської митрополії радикально змінилося на зламі XIII–XIV ст., коли її новообраний архієпископ Максим (1283–1305), із поширенням чуток про загрозу татарського погрому Києва, подався разом із катедральним крилосом і канцелярією на Північ (1299–1300), започаткувавши традицію резидування предстоятелів Руської церкви спершу у Володимирі, а згодом – Москві, де вони знайшли нових протекторів – золотоординських ханів¹⁷. Митрополит Максим наприкінці XIII ст. відвідував Галицько-Волинську Русь¹⁸, проте джерельні звістки про це потребують додаткового уточнення і реінтерпретації¹⁹.

2. Заснування Галицької митрополії та її суфрананії

Втрата Романовичами “свого митрополита” і фактична політична переорієнтація Святосфіївської катедри на Владимиро-Суздальщину, за якою проглядається також прагматична протатарська політика Візантії, спрямована на державне і церковне зміцнення цього князівства задля тіснішого політичного союзу із Золотою Ордою (реалізувалася за посередництвом Царгородського патріархату)²⁰, змусили Руське королівство, відновлюючи свій політичний престиж, вдатися до “еклезіального сепаратизму” – заснування в 1303 р. Галицької митрополії на теренах Малої Русі²¹. Це стало можливим за підтримки візантійського імператора

¹⁶ Це зауважив ще: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 3. – С. 57–59, 65–78.

¹⁷ *Senyk S.* A History of the Church... – Р. 445–448. Перенесення митрополичого осідку з Києва до Володимира-на-Клязьмі канонічно підтвердив Священний Синод у Царгороді 1354 р. (*Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 3. – С. 90–97; *Назаренко А.* Русская церковь в X – 1-й трети XV в. // Православная энциклопедия. Русская Православная церковь. – Москва, 2000. – С. 50–51; *Чубатий М.* Історія християнства... – Т. 1. – С. 651–662; *Trajdos T.* Biskupi prawosławni w monarchii Jagielly // *Nasza Przeszłość.* – 1986. – Т. 66. – С. 115). Див. також інтерпретацію цього сюжету в контексті історичного розвитку Київської землі: *Клепатский П.* Очерки по истории Киевской земли: Литовский период / Перевид. – Біла Церква, 2007. – С. 134–136.

¹⁸ Див. міркування: *Любащенко В.* Висвячення і канонізація київського митрополита Петра Ратенського // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник (далі – ІРУ: НЩ). 2009 рік. – Львів, 2009. – С. 475.

¹⁹ Зокрема, нічого нового не повідомляє про митрополита Максима і святоюрська “Метрика”: ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 23.

²⁰ *Шевченко І.* Владимиро-Суздальське князівство як суперник та епігон Києва // *Його ж.* Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів, 2001. – С. 61–73.

²¹ Появу цієї назви на теренах сучасної України з історичної ретроспективи аналізують: *Шевченко І.* Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст. // *Його ж.*

Андроніка II Палеолога (1282–1328) та благословення царгородського патріарха Атанасія I (1303–1309)²². Як припускають, князеві-королю Юрію Львовичу (близько 1301–1308) у ході довготривалих переговорів вдалося переконати Царгород відкрити Галицьку митрополію великою мірою саме з огляду перспективи контактів із Римом щодо церковної унії, які провадив ще дід Юрія – Данило Романович²³.

Нещодавно Ярослав Дашкевич висунув надзвичайно цікаву, хоч і дискусійну гіпотезу, що в 1303 р. Галицьку митрополію було не засновано, а тільки відновлено, та що “насправді вона існувала раніше”²⁴. Попри привабливість цієї теорії,

Україна... – С. 84; *Яковенко Н.* Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. – Київ, 2009. – Т. 1. – С. 75–81.

²² За спостереженнями Ігора Шевченка, Візантія, згідно з її телеологічною візією, “була всесвітньою державою, а імператор на її чолі був представником Господа на землі [...]. У ролі всесвітнього правителя візантійський імператор, як заступник Христа, увінчував собою ерархію держав, у яких жили всі на світі християни. Цими державами правили місцеві володарі [топархи], до яких належав, серед інших, і московський князь. Ці володарі вважалися духовними синами чи небожами імператора, а то й просто підлеглими або ж союзниками” (*Шевченко І.* Політика Візантійського патріархату... – С. 75–76). Вартий уваги також коментар: *Паславський І.* Галицька митрополія: Історичний нарис. – Львів, 2007. – С. 12–14. Автор, услід за М. Грушевським і деякими іншими істориками, окрім чинника татарської загрози, цілком слушно наголошує на політичній зумовленості переміщення митрополичої резиденції з Києва на Північ. Йдеться про використання Візантією київських митрополитів (майже завжди – довірених осіб імператора) як агентів-дипломатів у протатарській політиці, до якої Владимиро-Суздальщина, безпосередньо залежна від золотоординських ханів, надавалася значно більше, ніж порівняно самостійна у своїй діяльності Галицько-Волинська Русь. За словами Івана Паславського, “кращого кандидата на роль посередника та політичного буферу між Візантією і Золотою Ордою годі було знайти, тому Нікея зробила своїм фаворитом саме Владимиро-Суздальське князівство” як молодшого політичного партнера на Сході Європи (Там само. – С. 24, 28). Наукові здобутки у вивченні цього еклезіального феномена XIV ст. описують: *Педич В., Тельвак В.* Проблема утворення Галицької православної митрополії в українській історіографії // ІРУ: НІЦ. 2008 рік. – Львів, 2008. – С. 484–488. Давніша праця Михайла Малиновського вже втратила свою актуальність: *Малиновскій М.* Историческое обозрение митрополіи рѣской Галицкой // Зоря Галицкая jako Альбумъ на годъ 1860. – Львовъ, 1860. – С. 182–192.

²³ *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 4. – С. 7–10; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 112–113; *Назаренко А.* Русская церковь... – С. 51.

²⁴ Учений вказував на візантійський каталог церковних провінцій Царгородського патріархату, де йдеться не про заснування Галицької митрополії, а піднесення Галицької єпархії до гідності митрополії, яку, згідно з джерелами, ліквідовували та відновлювали чотири рази. Історик також покликався на відомі фальсифікати грамот князя Лева Даниловича з 1287–1301 рр. зі згадками про галицьких митрополитів, які, на його думку, “не мусять бути автентичними, що, однак, не може заперечити існування інституції, тобто митрополії”. Тож, за версією Я. Дашкевича, ідея Галицької митрополії виникла ще “за князів Романа Мстиславича і раннього Данила Романовича”, а була реалізована “за наказом Данила”, після монгольської навали й послаблення впливів Галицько-Волинської Русі

яка, без сумніву, стимулюватиме подальші дискусії, виникнення Галицької митрополії ще в середині XIII ст. маловірогідне (оскільки той-таки Данило Романович мав тоді “свого” підконтрольного митрополита – Кирила II²⁵) і не документується жодним джерелом. Зокрема, на відсутність у той час митрополії натякає ймовірний приїзд до Галичини київського архипастира Максима (1283–1305) невдовзі після його поставлення на Святософіївську катедру²⁶. Водночас теза автора щодо зародження серед правлячої еліти Королівства Русі автокефальної ідеї про власну помісну Церкву вельми продуктивна й опосередковано підтверджується “парадом єпископій” у Галицько-Волинському князівстві упродовж XIII ст.

Хронологія подій і перипетії, зумовлені фундацією цієї церковної провінції, достатньо відомі²⁷. В уявленні монахів-василіан, укладачів “Метрики” Свя-

на Київ. Щоправда, дослідник сумнівався, чи гіпотетичні галицькі митрополити середини – другої половини XIII ст. одержали благословення від нікейського патріарха, проте зазначав, що після 1261 р. номінацію цілком можна було здійснити у Царгороді. Див.: *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії у світлі історичної полеміки // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Статті і матеріали. – Львів, 2007. – С. 6.

²⁵ Див., зокрема, міркування Ярослава Щапова, який відкидає як безпідставні твердження багатьох науковців про послаблення зв’язків Кирила з князем Данилом із перенесенням митрополичого осідку з Києва до Владимира-на-Клязьмі (*Щанов Я.* Государство и церковь... – С. 205–206). Стосунки митрополита Кирила з королем Данилом і заснування нових єпископій у підвладних Романовичам землях висвітлюють також: *Poppe A.* The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus’ to 1300 // Harvard Ukrainian Studies (далі – HUS). – 1997. – Vol. 21. – № 3/4. – Р. 360–362; *Senyk S.* A History of the Church... – Р. 444–445 (дослідниця пише, що вже “за довгий час його [митрополичого] правління виразно дала про себе знати необхідність поділу Київської митрополії”).

²⁶ *Назаренко А.* Русская церковь... – С. 50.

²⁷ Досі найповнішою, хоча й дещо застарілою роботою з історії Галицької митрополії залишається монографія: *Stasiw M.* Metropolia Haliciensis. (Eius historia et iuridica forma) / 2 ed. – Romae, 1960. Сучасну концепцію генези та еклезіального статусу цієї церковної провінції запропонував: *Паславський І.* Галицька митрополія... – С. 7–43; *Його ж.* Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки // Доба короля Данила... – С. 203–227. Не втратила значення й давніша монографія: *Тихомиров Н.* Галицкая митрополія: Церковно-историческое исследование. – Санкт-Петербург, 1896. – С. 40–52. Автор ставив під сумнів достовірність даних про початки митрополії з грамоти Казимира 1370 р., підозрюючи польського короля в “добавлении собственных измышлений”, хоч і вбачав у ній певне раціональне зерно, водночас, слушно стверджуючи поінформованість патріаршого престолу щодо подій, пов’язаних із створенням митрополії у Галицько-Волинській державі.

Обставини відкриття митрополичої катедри в Галичі розглядають: *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії... – С. 5–8 (стисло викладено гіпотези й концепції провідних дослідників історії митрополії); *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицкая епархия // Православная энциклопедия. – Москва, 2005. – Т. 10. – С. 325. Міркування про генезу митрополії узагальнено в: *Ісаєвич Я.* Митрополія й єпископії // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 227–230; *Лужницький Г.* Українська Церква... – С. 139–146. Комплекс джерел (насамперед літописних) і найважливіші дослідження з історії Руської церкви (і, зокрема, Галицької митрополії) XIV ст. аналізує: *Кричевський Б.* Митрополичья власть в

тоюрського монастиря XVIII ст., заснування Галицької митрополії безпосередньо пов'язане із князівськими міжусобицями та перенесенням великокняжого престолу в 1240 р. з Києва до Галича. Це нібито й обумовило, “кь чести новаго престола княжаго самоґ такожде метрополитѣ галицкаго титлѣ кїевскомґ начати прикладати”²⁸. Очевидно, з ініціативою фундації власної митрополії виступив ще князь Лев Данилович²⁹, продовжуючи політику “збирання епархій” свого батька Данила Романовича, у чому переконує також вибір Галича – вотчини Лева – на столицю митрополії³⁰. Одним зі стимулів до утворення власної церковної

средневековой Руси (XIV век). – Санкт-Петербург, 2003. – С. 7–35, 69–104. Нотатки грецькою мовою про заснування Галицької митрополії в перекладі польською мовою коментує: *Fijalek J.* Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie. Na podstawie źródeł greckich // *Kwartalnik Historyczny* (далі – КН). – 1896. – Р. 10. – S. 493–496.

Функціонування цієї церковної провінції у XIV ст. частково висвітлене у працях: *Власовський І.* Нарис історії... – Т. 1. – С. 103–106; *Голубинський Е.* История Русской Церкви. – Т. 3. – С. 96–97, 154–181; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 112–142, 270–272, 539–545; С. 539–545; *Гудзяк Б.* Криза і реформа... – С. 7–8; *Кметь В.* Галицька митрополія // *Енциклопедія Львова*. – Львів, 2007. – Т. 1. – С. 464–466; *Його ж.* Львівська православна епархія: короткий огляд історії // Шематизм Львівсько-Сокальської епархії Української Православної Церкви Київського папріархату. 2000 рік: Статистично-біографічний довідник. – Львів, 2000. – С. 10–11; *Його ж.* Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) епархії (XII – середина XVI століття) // *Ковчег: Наук. зб. із церковної історії*. – 2001. – Ч. 3. – С. 136–138; *Коструба Т.* Нариси з церковної історії України X–XIII століття. – Торонто, 1955. – Т. 1. – С. 107–113; *Назарко І.* Галицька митрополія // *Записки ЧСВВ*. – 1958. – Т. 9, ч. 3. – С. 173–189; *Петрушевич А.* Краткое историческое извѣстие о времени введения христианства на Галичской Руси, особенноже объ учрежденіи святительскихъ столицъ въ Галичѣ и Львовѣ и святителяхъ, сидѣвшихъ на упомянутыхъ столицахъ. – Львовъ, 1882. – С. 3–8; *Рудович І.* Коротка історія Галицко-Львовской епархії. (На основѣ грецкихъ жерель и иншихъ новѣйшихъ підручничковъ). – Жовква, 1902. – С. 10–11; *Чистович И.* Очеркъ исторіи Западно-Русской Церкви. – Санкт-Петербургъ, 1882. – Ч. 1. – С. 106–115; *Чубатий М.* Історія християнства... – С. 663–680, 684–703; *Chodynicki K.* Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632. – Warszawa, 1934. – S. 3–7.

²⁸ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 43зв.

²⁹ Більшість дослідників характеризує Лева Даниловича (хресне ім'я – Онуфрій) як одного з найяскравіших представників княжої доби. Він народився між 1225 і 1229 рр., а помер близько 1299–1302 рр. Князь Лев володів Перемишльським (близько 1240–1269), Бельським (після 1245–1269) та Галицьким (1264 – близько 1301) князівствами. Див.: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 92–98, 104–106; *Войтович Л.* Князь Лев Юрійович: спроба портрета // *ДКЗ*. – 2006. – Вип. 10. – С. 127–131; *Його ж.* Штрихи до портрета князя Лева Даниловича // *Україна в Центрально-Східній Європі (від найдавніших часів до кінця XVIII ст.)* (далі – *Україна в ЦСЄ*). – 2005. – Вип. 5. – С. 143–144, 149; *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów... – S. 101–114). Гіпотези щодо місця поховання цього володаря висунув: *Лукань Р.* Могила князя Лева й Лаврівський некрополь // *Лавра*. – 1999. – Ч. 3. – С. 37–43; Ч. 4. – С. 44–46 (передрук давнішої статті).

³⁰ Отець Ян Фіялек називає фундатором Галицької митрополії не князя Лева, а його сина Юрія I (*Fijalek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 498–499). Одним із перших таку схему

провінції стало те, що приблизно в 1320-х роках Королівство Русі втратило Київську землю, якою, разом з Переяславом, найвірогідніше, заволоділо в 1290-х роках за підтримки хана Ногай³¹. Не можна забувати і про конфлікт короля Юрія Львовича (1301–1308) із київським митрополитом Максимом, який перед 1299 р. покинув Київ (канонічне рішення про перенесення резиденції митрополії до Владимира патріарший синод ухвалив лише 1354 р.³²). Не маючи змоги повернути Максима, галицько-волинський володар і вдався до такого радикального кроку³³.

Реестри Царгородського патріархату 1356 і 1389 рр. фіксують, що Галицька митрополія в системі “еклезіальних почестей” посіла 81-ше місце. У першому з них – “Ἡ ἔκθεσις αὐτῆ τῶν ὑποκεμένων μητροπόλεων τῷ ἀποστολικῷ καὶ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς θεοφουλάκτου καὶ βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως ἐξετέθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος” – про Галицьку митрополію (“ὁ Γαλίτζης”) зберігся відповідний коментар укладачів “Ектези-са”: “Цю єпископію, яка первісно перебувала під юрисдикцією митрополії Великої Русі, славний василевс Андронік Старший підніс до митрополії 6811 (1303) року, за святішого патріарха Атанасія”³⁴. У додатках до реестру перелічені також

заснування Галицької митрополії запропонував: *Коструба Т.* Юрій чи Лев: хто оснував Галицьку Митрополію? // *Його ж.* Вибрані твори / 2-ге вид., доповн. – Торонто, 1955. – Т. 1. – С. 107–113. Теофіл Коструба відносить виникнення митрополії до 1302–1303 рр., не пов’язуючи цієї події з переїздом митрополита Максима до Залісся; щоправда, він покликався на підроблений у XIX ст. запис Євангелія (нібито монаха Василька з тернів Галицько-Волинської Русі), яке в 1870-х роках належало князеві Д. С. Горчакову (Там само. – С. 108).

³¹ *Войтович Л.* Штрихи до портрета... – С. 150; *Ісаєвич Я.* До історії титулатури... – С. 14–22.

³² Русская Историческая Библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссією. Изд. 2-е (далі – РИБ). – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 6: Приложения. – Стб. 63–70 (док. № 12). Коментар: *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 58–60.

³³ *Книш Я.* Столичне місто короля Юрія та його спадкоємців // *Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 59.* На думку Леонтія Войтовича, заснування окремої Галицької митрополії (його датування – близько 1301 р.) могло свідчити про звільнення Галицько-Волинської держави від ординської залежності. Ймовірна коронація Юрія Львовича, проте, ще не означала, що він визнавав зверхність Риму, – князь, дружина якого була католичкою, а донька – черницею латинського монастиря кларисок у Старому Сончі, відмовив папі Климентові V (1305–1314), коли той пропонував йому прийняти унію (*Войтович Л.* Юрій Львович і його політика // *Галичина та Волинь... С. 72*). Фундація Галицької митрополії стала “символом державного суверенітету князівства, сприяла зміцненню його реальної незалежності”. Саме з цим Ярослав Ісаєвич пов’язує титулування Юрія Львовича “королем Русі, князем Лодомирії” (*Ісаєвич Я.* Князь і король Данило... – С. 4).

³⁴ “πα ὁ Γαλίτζης ἂν τῆ, ἐπισκοπῆ ἐξ ἀρχῆς οὕσα τῆς Μεγάλης Ῥωσίας, ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος, ἐπὶ τοῦ ἀγιωτάτου πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου ἐν ἔτει ρωια΄ τῆς γ΄ ἐπινεμήσεως” (Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae / Texte critique, introduction et notes J. Darrouzès. – Paris, 1981. – P. 399 (notitia 17, nr 81 у списку)). Раниша публікація: *Gelzer H.* Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen

епархії, які увійшли до нової церковної провінції в Малій Русі (“καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ῥωσίαν”): Галицька, Володимирська, Перемишльська, Луцька, Турівська³⁵ та Холмська (“ἡ Γάλιτζα, ἡ Βλαντιμοῖρη, ἡ Πρεμίσλη, ἡ Λουτζέσκα, ἡ Τουρόβη, ἡ Χόλμη”). Їх належність до Галицької митрополичої катедри Малої Русі “Ектезис” пояснював так: “Новішими часами Галицька єпископія у Малій Русі була піднесена до гідності митрополії за боговірного цесаря кир Андроніка Палеолога та за патріарха

Kirchen- und Verwaltungsgeschichte // Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften. – München, 1901. – Bd. 21. – S. 599–600. Див. також: *Ejusd.* Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – Gotha, 1892. – Bd. 13(253). – S. 246–281. Коментар: *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 70–71.

³⁵ Турівська єпископія заснована, найвірогідніше, в останній чверті XI ст. (можливо, 1088 р., коли виникло Турівське удільне князівство), виокремившись із Володимирського владичтва: *Poppe A.* Biskupstwa na Rusi... – P. 836–837; *Ejusd.* L'organisation diocésaine de la Russie aux IXe–XIIe siècle // Byzantion. – 1970. – Vol. 40. – P. 197–201; *Senyk S.* A History of the Church... – P. 138–139. Виникнення Турівської єпископії на підставі Києво-Печерського патерика, в редакції архимандрита Йосифа (Тризни, 1647–1656), коментує Євгеній Голубінський, перераховуючи міста, що входили до її складу: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Москва, 1997. – Т. 1, ч. 1. – С. 679–681. Текст Турівської уставної грамоти середини XIV ст. наводить: *Щанов Я.* Древнерусские княжеские уставы... – С. 199–200. Показово, що один із найкомпетентніших дослідників історії Білорусі періоду Київської Русі – Петро Лисенко, вивчаючи початки Турівського православного владичтва, цілком ігнорує це унікальне джерело, традиційно відносячи заснування епархії до часів Володимира Святославовича. При цьому, відкидаючи дату Києво-Печерського патерика редакції Йосифа (Тризни) як сумнівну, він “задавнює” фундацію Турівського владичтва часом появи Полоцької епархії, зосередивши свої зусилля на спростуванні гіпотези про існування у Турові латинської катедри єпископа Рейнберна Колобжежського. Див.: *Лысенко П.* К вопросу об учреждении Туровской епархии // Восточная Европа в средневековье: К 80-летию Валентина Васильевича Седова. – Москва, 2004. – С. 27–32; передрук: Тысячелетие Туровской епархии. Материалы XI Минских епархиальных чтений 24 июня 2005 г., посвященных 1000-летию Туровской епархии (Вестник Белорусского экзархата: Альманах. – Т. 4). – Минск, 2005. – С. 17–23. Див. також міркування щодо виникнення Турівської єпископії: *Walczak W.* Powstanie i funkcjonowanie prawosławnej eparchii turowo-pińskiej // Україна крізь віки: Зб. наук. праць на пошану акад. НАН України проф. Валерія Смоля. – Київ, 2010. – С. 291–305 (історіографію цієї проблеми автор аналізує на с. 292–296, схиляючись до думки про відкриття епархії “невдовзі після 1088 р.”); *Ejusd.* Struktura terytorialna unickiej eparchii turowsko-pińskiej w XVII–XVIII wieku // Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII–XIX wieku / Red. A. Gil. – Lublin, 2009. – S. 213–215. Дискусії про генезу цього владичтва підсумовує І. Паславський. Прокоментувавши відомі на сьогодні згадки про турівських владик давньоруського періоду, він датує фундацію православної катедри початком XI ст., періодом князювання Святополка Володимировича та висловлює здогад про її ймовірний занепад протягом наступного століття й відновлення у 30-х роках XII ст., “під час великого перерозподілу епархій”: *Паславський І.* До питання про початкову історію Турівської епархії // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: Матеріали I Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 23–24 листопада 2009 р.) (Апологет. Богословський збірник Львівської Духовної Академії УПЦ КП. – 2009. – № 1–4(16–19). – С. 29–30.

кир Атанасія цісарською хризобулою і потвердженням патріарха”³⁶. Інший візантійський реєстр – “Ἐκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἐκτεθεῖσα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοδίου βασιλέως κυροῦ Ἀνρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος” – у списку митрополій Царгородського патріархату подає Галицьку катедру на 82-у місці, між митрополіями “ὁ Ἀπαμείας” (81-е) і “ὁ Λιτβῶν (Λιτβάδων)” (83-е) та після митрополії “ὁ Ῥωσίας” (71-е місце)³⁷.

Тривалий час науковці не зосереджували уваги на належності до Галицької митрополії у XIV ст. катедри східного обряду в Аспрокастроні-Білгороді, розташованому на берегах Дністровського лиману³⁸. Тим часом найновіші досліджен-

³⁶ “Ομοῦ ἦσαν τῇ Μεγάλῃ Ῥωσίᾳ ἐπισκοπαὶ δέκα καὶ ἐννέα · νῦν δὲ ἐναπελείφθησαν αὐτῇ ἰβ’ . Ὑστερον γὰρ τιμηθείσης τῆς Γαλίτζης τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καὶ τοῦ πατριάρχου κυροῦ Ἀθανασίου διὰ τε χρυσοβούλλου λόγου καὶ πατριαρχικῶν ἐπικυρωμάτων, προσετέθησαν καὶ αὐτῇ τῇ μητροπόλει Γαλίτζης αἱ τοιαῦται ἐπισκοπαὶ” (Notitiae episcopatum... – P. 403 (notitia 17, Appendix 2, 3)).

³⁷ Notitiae episcopatum... – P. 407 (notitia 18). Див. також: *Gelzer H.* Beiträge zur russischen Kirchengeschichte... – S. 253.

³⁸ Різні аспекти культурного, релігійного, соціального життя та політичного статусу Білгорода розглянуто у працях американських і європейських учених, зокрема грецьких і румунських: *Bănescu N.* Maurocastrum – Mo(n)castro – Cetatea Albă // *Academia Romane, Memoriile secțiunii istorice.* – 1939. – Vol. 22. – P. 165–178; *Brătianu G.* Recherches sur Vicinia et Cetatea Albă. – București, 1935; *Bromberg J.* Toponymical and Historical Miscellanies on Medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia // *Byzantion.* – 1938. – Vol. 13. – P. 9–71; *Browning R.* Asprokastron // *The Oxford Dictionary of Byzantium* / Ed. A. Kazhdan. – New York; Oxford, 1991. – Vol. 1. – P. 212; *Honigmann E.* Studies in Slavic Church History // *Byzantion.* – 1944–1945. – Vol. 17. – P. 159–161; *Παπαγεωργίου Αγγελική.* Ασπρόκαστρο // *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος* // <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10684>. – 2009. – 28 квітня. Частина західних дослідників намагається довести давність заснування православної катедри Аспрокастро, зазвичай покликаючись на реєстр єпископій у рукописі XII ст., який датують епохою імператора Алексія I Комнина (1081–1118). На підставі цього візантійського диптиху, де справді знаходимо топонім “Маврокастр або Нова Русь”, вони відносять відкриття єпархії на берегах Дністровського лиману до близько 1060–1064 рр., некритично отожднюючи Маврокастрон з Аспрокастроном (Παπαγεωργίου Αγγελική. Ασπρόκαστρο...). Проте зазначений у реєстрі Царгородського патріархату часів Алексія I Комнина Маврокастрон, тобто Чорне Місто, аж ніяк не може бути Аспрокастроном, тобто Білим Містом (сучасним Білгородом-Дністровським). Річ у тім, що в добу середньовіччя у нижній течії Дністра існували розташовані навпроти на лівому і правому березі два міста – Чорний Город (Черн) і Білий Город (Біла Фортеця, Білгород). На це, зокрема, звернули увагу: *Bromberg J.* Toponymical and Historical Miscellanies... – P. 50–68; *Richard J.* La papauté et les missions d’Orient au Moyen âge (XIII–XVe siècles). – Rome, 1977. – P. 95; *Ševčenko I.* The Date and Author of the So-Called Fragments of Toparcha Gothicus // *Dumbarton Oaks Papers.* – 1971. – Vol. 25. – P. 115–188. Обидва поселення нотуються у списку руських міст митрополита Кипріяна кінця XIV ст. як “Бельгород” і “Черн” (*Тихомиров М.* Русское летописание. – Москва, 1979. – С. 94, 99; *Его же.* “Список русских городов дальних и ближних” // *Исторические записки.* – 1952. – Т. 40. – С. 238), а в грецькомовних

ня³⁹ дають підстави вважати, що Білгородська єпархія також увійшла до митрополії Малої Русі, залишаючись у її складі аж до утворення близько 1401 р. в межах Молдавського князівства Сочавської митрополії. Найдавніший перелік єпископій Малої Русі катедри Аспрокастро́на (Білгорода) не зазначає. Відсутня вона й у реєстрі суфраганій Київської митрополії (зокрема, у списку семи владитв “Μικρὰν Ῥωσῖαν”), укладеному в першому десятилітті правління Михаїла VIII Палеолога (з 1259–1261 по 1282)⁴⁰. Отже, Білгородська єпископія заснована вже після утворення Галицької митрополії близько 1303 р. Її основою стала православна спільнота міста зі своїм храмом, численні представники якої фігурують у “Житті Йоана Нового”⁴¹. Вперше Аспрокастро́н з’являється у візантійських реєстрах єпископій Великої церкви за правління імператора Андроніка II Палеолога (1282–1328) та патріарха Атанасія⁴². У “Notitia episcopatum” Аспрокастро́н вписаний серед суфраганій Малої Русі під № 156, після Смоленського владитва. Укладач грецького

джерелах – як Маврокастр (Маврокастро́н) і Аспрокастро́н, що є перекладною калькою з давньослов’янської мови. Поселення під назвою Чорна (Черн, Czarn) локалізується на історичних картах XVII–XVIII ст. навпроти турецького Аккермана, на лівому березі Дністра. Тому, якщо в другій половині XI ст. й заснована єпископія Царгородського патріархату на берегах Дністровського лиману, то її престіл був не в Білгороді, а в Черні, який церковні грецькі джерела називають “Новою Руссю”, а в патріаршій канцелярії на грецький лад іменували “Маврокастр”.

³⁹ Докладніше про юрисдикційний статус Білгородської єпархії та її інституційне пов’язання з Галичем див.: *Скочиляс І.* Аспрокастро́н-Білгород – кафедра Галицької митрополії у XIV ст. // *Ruthenica*. – 2009. – Ч. 8. – С. 120–137. Упродовж останнього десятиліття в румунській історіографії поживилась полеміка щодо церковного статусу середньовічного Білгорода на Дністрі. Найбільший внесок до вивчення проблеми зробив Штефан Андреску, низка публікацій якого спровокувала гостру дискусію у середовищі румунських та інших істориків: *Andrescu Ș.* Mitropolia de Halici și episcopia de Asprokastron. Câteva observații. (La métropole de Halici et l’évêché d’Asprokastron. Quelques observations) // *Național și universal în istoria românilor. Profesorului Șerban Papacostea*. – București, 1998. – P. 125–136; *EjUSD. The Metropolitanate of Halicz and the Bishopric of Asprokastron. A few considerations* // *Études byzantines et post-byzantines*. – 2001. – Vol. 4. – P. 141–151. Див. критичну рецензію на статті Ш. Андреску румунського дослідника Щербана Папакостеа (*Studies and Materials of Medium History / Studii și Materiale de Istorie Medie*. – 2000. – Vol. 18. – P. 251–252) та відповідь на неї автора (*Ibidem*. – 2001. – Vol. 19. – P. 315–320), де безпосередньо розглядається залежність Білгородської єпархії від Галича.

⁴⁰ *Fijalek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 487–488; *Gelzer H.* Beiträge zur russischen Kirchengeschichte... – S. 246–248.

⁴¹ Див. публікацію цього джерела в: *Яцимирській А.* Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные проповеди Григория Цамблака, подражания ем и переводы монаха Гавриила. – Санкт-Петербург, 1906. – С. 3–11.

⁴² Фігурування Білгородської єпархії “з перервами” в диптихах Царгородського патріархату XIV ст. зауважив Йоан Мейєндорф: *Meyendorff J.* Byzantium and the Rise of Russia. A Study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century. – Cambridge, 1981. – P. 78.

реестру ототожнює місто саме з Білгородом на Дністрі: “τὸ Ἀσπρόκαστρον εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἑλισσοῦ ποταμοῦ” (“Білгород у гирлі річки Елісса”).

Як бачимо, візантійські реєстри виразно вказують на появу нової православної катедри Аспрокастро́на, відкритої після заснування Галицької митрополії, але не пізніше 1328 р. Можна обережно узалежнити фундацію нової єпархії від церковно-адміністративної реформи у Візантії 1312 р., коли там відбулася реорганізація мережі єпископій та митрополичих престолів, спричинена необхідністю пристосувати Велику церкву до політичних реалій Візантійської імперії, яка вже занепадала. Найвірогідніше, нова православна єпископія утворилась у традиційний для Східної церкви спосіб – виокремлення частини території якоїсь єпархії та входження до складу певної церковної провінції на правах однієї з її суфраганій. Входження Білгородського православного владицтва до Галицької митрополії відбулося не пізніше середини 80-х років XIV ст. та потребувало згоди чи навіть безпосередньої участі правителів, які в той час політично контролювали принаймні Білгородську та Галицьку катедри.

Існування катедри Аспрокастро́на впродовж наступних ста років після її заснування засвідчує низка руських і візантійських джерел. У першій половині XIV ст. один із білгородських єпископів – Кирило – згадується у “Записках митрополита Теогноста” як учасник хіротонії смоленського владика Євфимія (1345)⁴³. Іншим відомим єрархом Аспрокастро́на був Йосиф Мушат (близько †1415, син господаря Петра Мушата й доньки польського короля Володислава Ягайла), послушник монастиря в Нямці та майбутній предстоятель Молдавської церкви. На катедру Білгорода його висвятив галицький митрополит Антоній близько 1387 р. й лише згодом молдавський господар самостійно перевів владика Йосифа на Сочавський (Сучавський) престіл⁴⁴.

⁴³ РИБ. – Т. 6. – Стб. 431–434 (Приложенія; док. № 7). Інші публікації документа: *Васильевскій В.* Записи о поставленіи русскихъ епископовъ при митрополитѣ Феогностѣ въ Ватиканскомъ греческомъ сборникѣ // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. – 1888. – № 225 (Февраль). – С. 451 (“избраніе богоспасаемаго града Смоленска въ присутствіи боголюбимѣйшихъ епископовъ [...] бѣлогородскаго Кирилла”); *Г[оловацкій] Я.* Новооткрытый источникъ для церковной исторіи Галицкой Руси XIV столѣтія. – Львовъ, 1889. – С. VIII, XIX; *Regel W.* Analecta byzantino-russica. – Petropoli, 1891. – P. XXXII–XXXVIII, 52–56; *История иерархии Русской Православной Церкви.* Комментированные списки иерархов по епископским кафедрам с 862 г. (с приложениями). – Москва, 2006. – С. 47. Михайло Грушевський, знаючи про записи митрополичої канцелярії Теогноста, заперечував існування Білгородської єпархії у середині XIV ст., оскільки вважав, що вона не має нічого спільного з катедрою Аспрокастро́на (Акермана): “Уважати сього білгородського єпископа 1345 р. єпископом молдавським, з Акермана, як то роблять з єпископом білгородським 1401 р..., неможливо, та й гіпотеза про молдавську катедру в Білгороді – Акермані..., взагалі дуже непевна”: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 279.

⁴⁴ *История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др.* – Москва, 2006. – С. 242; *Чучко М.* “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник у житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці, 2008. – С. 69–70. Див. також:

Білгородська (“Белогороцкая”) єпископія також названа у списку суфраганій Київської митрополії кінця 80-х – початку 90-х років XIV ст. (“А се єпископы, елици суть въ мире семь в Руси”). Вміщений у Типографському літописі, цей реєстр серед руських єпархій на 5-у місці подає і Білгородську катедру⁴⁵. У ще одному переліку єпископій Руської церкви – з Патріаршого (Никонівського) літопису (“Исторія, сирѣчь повѣстникъ, о єпископіахъ елици подлежатъ и послушни суть митрополиту Київському и всея Русіи”), катедра Білгорода нотується (у різних його списках) на 17–18-й позиції⁴⁶. Наявність у цьому поліптиху на останньому місці Пермського владичтва, існування якого документується з 1383 р.⁴⁷, а також датування XV ст. самого реєстру доводить, що Білгородська єпархія справді функціонувала, принаймні в останній чверті XIV – на початку XV ст.⁴⁸ Тривале джерельно підтверджене існування цієї катедри у складі Руської церкви (Галицької єпархії-митрополії) протягом щонайменше останньої чверті XIV ст. вказує на те, що єпископія обслуговувала громади Пруто-Дністровського межиріччя та нижньої течії Серету й Бирладу, тобто територію заснованої наприкінці XVI ст. Гушської (Хушської) молдавської єпархії. Південною межею Білгородського владичтва було узбережжя Чорного моря, а на півночі його територія обмежувалася поселеннями, які на початку XV ст. увійшли до Романської єпархії Молдавської церкви.

Майже одночасно з Галицькою було утворено (близько 1299–1300 р.; повторно – перед 1317 р., за наполяганням литовського князя Гедиміна) Литовську митрополію на чолі з митрополитом Теофілом (закрита близько 1330 р., коли помер Теофіл). До її складу, правдоподібно, перейшла й належна раніше до Галича Турівська єпископія. У 1354 р. Литовська митрополія відновлена зі столицею в Новгородку⁴⁹. Ці події започаткували довготривалий процес дезорганізації Руської

Голубинский Е. Краткій очеркъ истории православныхъ церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валашской. – Москва, 1871. – С. 374; *Gorovei Ș.* Întemeierea Moldovei: Probleme controverse. – Iași, 1997. – P. 185–189; *Păcurariu M.* Istoria Bisericii Orthodoxe Române. – București, 1991. – Vol. 2. – P. 277.

⁴⁵ Типографская летопись // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 24. – С. 233.

⁴⁶ Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью // ПСРЛ. – Москва, 2000. – Т. 9. – С. XXI.

⁴⁷ *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської Церкви (861–1996). – Львів, 1996. – С. 53, 133.

⁴⁸ Летописный сборник... – С. 23. Зауважмо, однак, що самі упорядники літопису пов’язували цю катедру не з дністровським Аспрокастроном, а з Білгородом поблизу Києва, вмістивши в диптиху руських єрархів імена відомих на той час білгородсько-київських єпископів домонгольського періоду: Никита (зг. 1072 р.), Лука (зг. 1088, 1089 рр.), Теодор (зг. 1147, 1148 рр.), Денис (?), Йоан (?) та Кириней (?). Див. також: *Блажейовський Д.* Ієрархія Київської Церкви... – С. 67, 92–94 (до білгородсько-київських владик дослідник помилково відносить і згаданого під 1345 р. аспрокастронського єрарха Кирила).

⁴⁹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 274–275; *Кричевський Б.* Митрополія власть... – С. 85–86; *Тихомиров Н.* Галицька митрополія... – С. 51–52 (ініціатором відкриття митрополії дослідник уважав князя Юрія); *Fijałek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 513–521 (історія Литовської митрополії, на підставі грецьких джерел, тут подана до 1350 р.); *Trajdos T.* Biskupi prawosławni... – S. 112–113.

церкви і падіння авторитету Києва як престольного міста, спричинений масштабними змінами на політичній мапі Східної Європи у XIV ст. За влучним висловлюванням І. Шевченка, “боротьба за Київську митрополію була водночас боротьбою кількох політичних осередків, і ставка у ній – залежно від точки зору – була двояка: або влада над цілою Руссю, або незалежність від нового політичного центру – Москви, яка щойно починала набирати ваги”⁵⁰.

3. Архипастирі Малої Русі та політика київських митрополитів щодо Успенської катедрі

На жаль, для більшої частини XIV – першої половини XV ст. ми не диспонуємо не тільки даними про будь-яку діяльність галицьких архиєреїв, а й не маємо навіть повного їх переліку. Інформація у фальсифікаті дарчої грамоти галицько-волинського князя Романа Мстиславича та княгині Анастасії для Києво-Печерського монастиря з 1240 р. про галицького митрополита Галактіона (як одного зі свідків документа)⁵¹, а також у восьми підроблених грамотах князя Лева Даниловича (датованих 1287–1301 рр.) і сфальшованому “покрайньому” записі Євангелія апракос кінця XIV ст. про сімох інших предстоятелів – Антонія з Крилоса (1292 – двічі), Григорія (“archiepiscopi Leopolitensis”, 1301), Йоана (1296), Йосифа з Крилоса (“venerabilis metropolitae Haliciensis Josephi s Krilosza”, 1292), Марка (1287)

⁵⁰ Шевченко І. Політика Візантійського патріархату... – С. 80.

⁵¹ У березні 1768 р. цей документ-фальсифікат, за сприянням тогочасного предстоятеля Унійної церкви Феліціана (Володковича, 1762–1778), виявлено й скопійовано в архіві Києво-Печерської лаври, тоді ж офіційно засвідчено у Київському магістраті та незабаром облятовано в актовій книзі Львівської генеральної консисторії: “Se až Kniáz Roman, Hałyckyj, Kyiewski, Władymerski, Łuckyj, y innych zemel Ruskych Obladatel z Zenoju moieju Kniahyneju Anastasyieju nadałyiesmo k Preczystoy Bohorodycy i Monastyru Peczerskomu po swoich Duszach y Rodyteley Naszych Zemlu Zabałdeckuij z Ludmy z poszlynamy, y na Derewniach – rubezach czterech Czolowiekow, y so wsimy prychodamy kak w predtym do tych zemel pryszurzało, a tym ludiam znaty Archymandryta Peczerskaho y po nem buduczaho, a ne na dobe ny nam, ny ditiam naszym w toie nadanyie wstupatsia, a chtob chotil toie nadanie ot Cerkwy Božoy otdalaty, takowy razsudytisia s namy pred mylostywym Bohom, a Preczystaia sama sebe oboronyt, a na to posluchy Kniáz Fedor Rostowskiy, da Mytropolyt Hałyckij Hałaktyon, Diadki naszy Wanko y Herasym, a na twerdość toho Peczat moiu k semu Łystu pryložylem. Pysasia w Hałyczy w Lito 6748” (Національний музей у Львові ім. [Митрополита] Андрія Шептицького. Відділ рідкісної та стародрукованої книги. – Ркл-76. – Арк. 156зв.–157). Фальсифікату грамоти 1240 р. присвячено низку праць. Найновіше дослідження з цієї проблематики – дисертація: Русакова Ю. Неавтентичні документи Києво-Печерського монастиря XVI–XVII ст.: текстологія та поземельний аспект побутування: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 2008. Див. також: Русакова Ю. “Грамоти” Андрія Боголюбського і Романа Галицького в контексті землеволодіння Києво-Печерського монастиря // Просемінарій: Медієвістика. Історія Церкви, науки та культури. – 2003. – Вип. 5. – С. 79–115; Її ж. Побутування фальшованої грамоти Романа Галицького 1240 р. (до вивчення “земельного питання” Києво-Печерського монастиря та Київської митрополії) // Лаврський альманах. – 2007. – Вип. 19. – С. 89–100.

і двох безіменних архиєреїв з Крилоса (1292 і 1301)⁵² не підтверджується іншими джерелами.

На відміну від двох попередніх століть, для XIV ст. перелік святителів Успенської катедрі вдається реконструювати досить повно – насамперед завдяки тій обставині, що майже всі місцеві єпископи тоді, найвірогідніше, одночасно були й предстоятелями Галицької митрополії. Основне джерело такої реконструкції – відомий лист польського короля Казимира з 1370 р.⁵³ У ньому наведено перелік усіх попередніх галицьких митрополитів – Нифонта, Григорія та Теодора. Перший з них, Нифонт, помер близько 1308 (за іншими даними, перед 1305 р.)⁵⁴. На його місце “князь Володимирії” Юрій Львович висунув кандидатуру Петра Ратненського, який, згідно з його житієм⁵⁵, походив з Волині. Як кандидата на Галицький митрополичий престіл князь відправив його за благословенням до Царгорода, однак патріарх Атанасій висвятив Петра на предстоятеля всієї Київської церкви, тому володареві Руського королівства довелося шукати іншого номіната на Успенську катедру. Водночас збережені редакції житія святителя Петра вказують, що перед своїм виїздом до Владимира він нібито резидував у Галичі⁵⁶, проте контрольних джерел, що підтвердили б цей факт, досі не виявлено.

⁵² Остання публікація фальсифікатів: *Купчинський О.* Акти та документи... – С. 430–453, 508–520, 533–611, 627–683. Грунтовний коментар: *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії... – С. 6. Див. також: *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицька єпархія... – С. 323; *Чистович И.* Очеркь истории... – Ч. 1. – С. 7–8.

⁵³ Цей документ критично аналізує: *Кривевский Б.* Митрополичья власть... – С. 70–72.

⁵⁴ *Fijalek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 496–498.

⁵⁵ Збереглися дві редакції цього нарративного джерела – коротка, авторства ростовського єпископа Прохора (1326–1327), та розширена – митрополита Кипріяна. Найновіші відомості про життя й пастирську діяльність Петра (Ратненського) опубл. у: *Кметь В.* Юрисдикційний статус... – С. 136–137; *Кучкин В.* Сказание о смерти митрополита Петра // Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы АН СССР (далі – ТОДРЛ). – 1962. – Т. 18. – С. 59–79; *Лобащенко В.* Висвячення і канонізація... – С. 473–482; *Пелешенко Ю.* Київський митрополит св. Петро (Ратненський) як письменник // Київська старовина. – 2001. – № 5. – С. 90–95; *Петрик А.* Київський митрополит Петро Ратненський: ігумен, митрополит, іконописець, політичний діяч, проповідник, чудотворець // ІРУ: НІЦ. 2010 рік. – 2010. – Кн. 1. – С. 681–689; *Прохоров Г.* Древнейшая рукопись с произведениями митрополита Киприана // Памятники культуры: Новые открытия. Письменность. Искусство. Археология: Ежегодник 1978. – Ленинград, 1979. – С. 205–215; *Его же.* Житие митрополита Петра // Словарь книжников и книжности древней Руси (XI – первая половина XIV в.). – Ленинград, 1987. – Вып. 1. – С. 163–166; *Седова Р.* Рукописная традиция “Жития Петра” в редакции митрополита Киприана // ТОДРЛ. – 1983. – Т. 37. – С. 256–268; *Ее же.* Святитель Петр, митрополит московский, в литературе и искусстве древней Руси. – Москва, 1993. Див. також давнішу роботу з описом обставин поставлення та діяльності митрополита Петра, потрактованого кандидатом князя Юрія Львовича на галицького митрополита (автор уважав, що згаданий у грамоті короля Казимира III “митрополит Петро” і св. Петро Ратненський – це різні особи): *Тихомиров Н.* Галицькая митрополія... – С. 52–63.

⁵⁶ Див. міркування з цього приводу: *Кметь В.* Юрисдикційний статус... – С. 137; *С[вистун] Ф. И.* Св. Петр Ратненский. – Львов, 1904. – С. 17.

Незважаючи на стереотипне в історіографії сприйняття першої половини XIV ст. як періоду функціонування Галицької катедри саме у статусі митрополії, окремі фрагментарні дані доводять не тільки те, що цей статус не ставився під сумнів у Володимирі-на-Клязьмі та Царгороді, а й те, що на практиці Успенський собор мав амбівалентний юрисдикційний характер (з огляду на обмежену джерельну базу, не до кінця зрозумілий). Можливо, після смерті першого галицького митрополита Нифонта митрополія Руського королівства перейшла у безпосереднє підпорядкування предстоятелів Київської церкви Петрові (Ратненському), який урядував нею аж до смерті 1326 р.⁵⁷ Кандидат короля Юрія Львовича (1301–1308) на Галицьку катедру ігумен Петро Ратненський був поставлений у Царгороді на митрополита київського перед 1308 р.

Так, св. Петро став предстоятелем усієї Руської церкви, перебравшись із Києва до Володимира-на-Клязьмі, а митрополичий престіл у Галичі впродовж його архиєрейського служіння залишався необсадженим. Щоправда, життя св. Петра згадують про його відвідування Галицько-Волинської Русі (“преходя волынскую землю и киевскую и суздальскую, уча везде вся”), хоч загалом головну увагу він, як пастир, приділяв Північно-Східній Русі, перебуваючи в останні місяці життя при дворі московського князя⁵⁸. Імовірний й інший розвиток подій – що київський архипастир тоді ліквідував Галицьку митрополію. Так чи інакше, але на середину 20-х років XIV ст. православні єпископства Королівства Русі визнавали духовну юрисдикцію святителя Петра. На це, серед іншого, вказує присутність на його похороні луцького владики Теодосія, який тоді очолював поховальний обряд (джерела фіксують його перебування у Москві 21 грудня 1326 р., тобто в день смерті Петра)⁵⁹. Про встановлення контролю київських митрополитів над Галичем свідчить і пастирська візитація Теогноста Галицько-Волинської держави 1328–1329 рр. Відповідний запис зберігся у Никонівському літописному зводі: “Тогшо же лета преосвященный Феогност, митрополит Киевский и всеа Руси, поиде из Новгорода в Волыньскую землю, а оттуда иде в Галичь и в Жараву, и оттуду прииде в Киев”⁶⁰.

У травні 1328 р. київський митрополит Теогност (1328–1354) хіротонізував на владику Галича єромонаха Теодора, обраного з-поміж інших кандидатів – також ченців Антонія й Петра. При цьому цей акт мав цілком канонічний характер і відбувся, очевидно, на скликаному Теогностом соборі єпископів Малої Русі (володимирсько-го – Атанасія, луцького – Теодосія, перемишльського – Марка, турівського – Стефана

⁵⁷ Діяльність митрополита Петра детально висвітлена у: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 3. – С. 98–144.

⁵⁸ Симеоновская летопись // ПСРЛ. – Москва, 2007. – Т. 18. – С. 87; Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – Москва; Ленинград, 1949. – Т. 25. – С. 159, 167–168.

⁵⁹ Таке припущення висунув ще: *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 63–64.

⁶⁰ Летописный сборник... – С. 203. Коментарі: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Москва, 1997. – Т. 2, ч. 1. – С. 147; *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 73–75 (серед причин поїздки Теогноста до Галицької Русі названо “окаатоличення західних земель Руської митрополії” та “хитке становище Православної церкви в галицько-волинських землях”, але це твердження не обґрунтоване).

і холмського – Григорія (Йоана?), тобто єрархів, політично підпорядкованих володарям Галицько-Волинської Русі)⁶¹. У квітні 1331 р. Теодор⁶² подається як митрополит Галича (“τοῦ Γαλιτζῆς καὶ ὑπερτίμου”⁶³) на патріаршому соборі Візантійської церкви. Тоді, на прохання князя Юрія-Болеслава Тройденовича, царгородський патріарх Ісайя надав галицькому єпископові титул митрополита, але незабаром це рішення було скасоване через протест київського архипастора Теогноста⁶⁴. Після приїзду до Константинополя Теогноста у серпні того ж року Ісайя був понижений до статусу єпископа⁶⁵. Близько 1335 р. цей єрарх укотре нотується в актах Царгородського патріархату, проте без зазначення сану⁶⁶. Галицький владика Теодор у 1334 р. фігурує також як один із сановників, наближених до князя Болеслава-Юрія II. Він підписався на грамоті цього володаря як “Chodor, episcopus galicensis”⁶⁷. Очевидно, про Теодора йдеться також у “Житті митрополита Петра”. Перед смертю митрополит благословив своїм наступником якогось Теодора – більшість дослідників ототожнює його з галицьким владикою. Можливо, що замість митрополичої катедри Теодор отримав Галицький владичий престіл, унаслідок досягнутого компромісу між висуванцем Петра (Ратненського) і ставлеником Царгорода⁶⁸. Галицько-Волинське князівство як верховний сюзерен місцевої Православної церкви тоді не могло реально підтримувати (передовсім дипломатично) Успенську катедру на Крилоській горі, оскільки переживало внутрішню династичну кризу, спричинену загадковою смертю 1323 р. синів Юрія Львовича – князів Андрія та Лева⁶⁹.

⁶¹ РИБ. – Т. 6: Приложенія. – Стб. 431–434 (док. № 7). Коментарі: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Москва, 1997. – Т. 2. – С. 153–154; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 272–273; *Рудович І.* Коротка історія... – С. 10–11; *Trajdos T.* Biskupi prawoslawni... – S. 111, 127.

⁶² М. Тихомиров у цьому галицькому митрополитові вбачав згаданого в королівській грамоті 1370 р. Гавриїла (*Тихомиров Н.* Галицкая митрополія... – С. 67–75). Юліан Пелеш датував перебування Гавриїла на галицькому престолі 1326–1329 рр. (*Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1878. – Bd. 1. – S. 283).

⁶³ Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana collecta / Ed. F. Miklosich, I. Müller. – Vindobonae, 1860. – Vol. 1. – P. 164 (док. № 73).

⁶⁴ *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицкая епархия... – С. 326.

⁶⁵ *Fijalek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 500–501. Див. також: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 4. – С. 8; *Лужницький Г.* Українська Церква... – С. 144–145.

⁶⁶ РИБ. – Т. 6: Приложенія. – Стб. 28; *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 77–78.

⁶⁷ *Барвінський Б.* Українські сфрагістичні пам’ятки XII–XIV століть // Записки НТШ. – 1996. – Т. 231. – С. 246.

⁶⁸ *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 72–73; *Макарий (Булгаков).* История Русской Церкви. – Москва, 1996. – Т. 4. – С. 21, 315; *Павлов А.* О начале Галицкой и Литов. митрополии и о первых тамошних митрополитах, по визант. докум. источникам XIV в. – Москва, 1894. – С. 11–12; *Соколов П.* Русский архиерей из Византии и право его назначения до начала XV века. – Киев, 1913. – С. 273.

⁶⁹ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 120–122.

Основне джерело для реконструкції взаємин галицького владика і Теогноста – виявлені ще наприкінці XIX ст. у Ватиканській бібліотеці копії грецькомовних записів із канцелярії Київської митрополії⁷⁰. З них дізнаємося, що впродовж 1328–1335 рр. Теодор визнавав юрисдикцію Теогноста, неодноразово брав участь спільно з іншими руськими єрархами у його святительських чинностях, подорожуючи з митрополитом, зокрема до міст Північно-Східної Русі⁷¹. Ці записи канцелярії Теогноста й деякі інші тогочасні джерела переконують, що принаймні у 1328–1335 рр. престіл Галицької митрополії був необсаджений, а пастирський нагляд за єпархіями, що входили до її складу, здійснював тогочасний київський митрополит, який резидував у Москві. Отже, всі православні єпископи Галицько-Волинського князівства в часи Болеслава-Юрія визнавали духовну владу Теогноста. Проте офіційного акта закриття самої Галицької митрополії, очевидно, не було, тобто формально вона діяла, а в 1337–1338 рр. (звістка непевна) у Царгороді з'являється новий галицький митрополит⁷².

Скориставшись політичною кон'юнктурою у Візантії, наполегливий Теодор у 1341 або 1342 р. (напевно, за підтримки князя Димитрія-Любарта) зумів домогтися від патріарха Йоана XIV Калекаса та малолітнього імператора Йоана V Палеолога визнання свого статусу предстоятеля Галицької митрополії⁷³. Та вже в серпні 1347 р., за наполяганням московського князя Симеона Гордого (1341–1353), митрополію ліквідовано хризобулою імператора Йоана VI Кантакузена (підтвердже-

⁷⁰ Г[оловацкій] Я. Новооткрытый источник... – С. 6.

⁷¹ Жовтень 1329 р. – участь у хіротонії єромонаха Антонія “во єпископа богоспасаємого града Ростова”; серпень 1331 р. – в “избраніи [архієпископа Василя до] богоспасаємого града Великого новгорода”; грудень 1331 р. – у поставленні Трифона во “єпископа Луцка”; квітень 1332 р. – у висвяченні єромонаха Павла “во єпископа Чернигова”; вересень 1335 р. – у рукоположенні Йоана “во єпископа богоспасаємого града Брянська” (РИБ. – Т. 6: Приложенія. – Стб. 433–436, 443–444 (док. № 7); *Васильевскій В.* Записи о поставленіи русскихъ єпископовъ... – С. 445–463; Г[оловацкій] Я. Новооткрытый источник... – С. VII, IX–X). Собор у Володимирі 1331 р. за участю митрополита Теогноста та владик Галицько-Волинської Русі (зокрема галицького Теодора) також фіксують: Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 99, 343–344, 381–382, 405; Софійские летописи // ПСРЛ. – Санкт-Петербург, 1856. – Т. 6. – С. 52. Коментарі: *Кричевскій Б.* Митрополичья власть... – С. 75–76; *Мацурки Е.* Избрание и поставление Василия Калики на новгородское владычество в 1330–1331 гг. // Великий Новгород в истории средневековой Европы. К 70-летию Валентина Лаврентьевича Янина. – Москва, 1999. – С. 207–217; *Мусін О.* Єпископи Галицької кафедри і Великий Новгород. (До характеристики церковно-політичних зв'язків) // Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 14; *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 64–67.

⁷² Летописи белорусско-литовские // ПСРЛ. – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 33, 55, 56, 73, 78; Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI века. – Москва, 1993. – Т. 5. – С. 945; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1994. – Т. 5. – С. 398–399, 403; *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицкая єпархия... – С. 325–326.

⁷³ *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицкая єпархия... – С. 326; *Рудович І.* Коротка історія... – С. 12; *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 78–83; *Stasiw M.* Metropolia Haliciensis... – P. 20–29; *Trajdos T.* Biskupi prawoslawni... – S. 127.

но тоді ж патріаршим Синодом), а її архипастир (проти цього, не названого на ім'я, єрарха патріарший суд висунув звинувачення⁷⁴) опинився у вигнанні на Волині, де його прийняв литовський князь Любарт Ґедимінович. Офіційно Царгород аргументував свій крок необхідністю відмінити “невластиву новину” й відродити канонічну єдність Київської митрополії, втрачену нібито через “порушення звичаїв”⁷⁵. Російський дослідник П. Соколов висунув дуже продуктивну гіпотезу, згідно з якою Галицька митрополія в 1303–1347 рр. узагалі не закривалася (більшість істориків гадає, покликаючись на неюридичні прецеденти, що це сталося принаймні двічі – у 1308 і 1328 рр.), а митрополити Петро (Ратненський) і Теогност поєднували адміністрацію двома церковними провінціями – Галицькою та Київською. На думку П. Соколова, саме цією обставиною пояснюється плутанина у грецьких джерелах щодо титулу Теодора, якого вони іменують то єпископом, то митрополитом⁷⁶.

Водночас із ліквідацією Галицької митрополії патріарх на прохання московського князя повернув Київській митрополії шість єпископств Малої Русі, серед яких і Галицьке⁷⁷. Але невдовзі, у 1354–1356 рр., владитва Малої Русі, разом з

⁷⁴ РИБ. – Т. 6. – Стб. 39–40 (док. № 8). Див. також: *Дашкевич Я.* Початки Галицької митрополії... – С. 5; *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 86–89.

⁷⁵ “Въ недавнее время смуть, благопріятное для всякихъ безпорядковъ, правящiе дѣлами государства и недостойно предстоительствовавшiй въ церкви, не помышляя ни о чьей другомъ, какъ только объ исполненiи своихъ прихотей (благодаря которымъ они привели въ безпорядокъ дѣла обществєнные и церковныя, почти всюду внесли разстройство и смуту и причинили всяческiй вредъ и зло христiанскимъ душамъ и тѣламъ), – ввели и ту новизну, что отторгли отъ сей святѣйшей митрополiи кiевской поименованныя епископiи Малої Руси и подчинили ихъ галицкому архіерею, возведя его изъ епископовъ въ митрополиты, что не только учинено въ нарушенiе обычаевъ, издревле установившихся во всей Руси, но и оказалось тягостнымъ и ненавистнымъ для всѣхъ тамошнихъ христiанъ”: РИБ. – Т. 6: Приложенiя. – Стб. 14–16 (док. № 2). Постанова патріарха Исидора та Синоду про підтвердження хризубули Йоана VI Кантакузена: Там же. – Стб. 33–40 (док. № 7). Коментар: *Кричевський Б.* Митрополичья власть... – С. 80–83.

⁷⁶ У висновках автор покликається на подібні випадки в історії Царгородського патріархату, коли в конфліктній ситуації митрополит нижчої за рангом катедри обіймав вищий за гідністю престіл, водночас залишаючись канонічним главою попередньої церковної провінції, з якої був переведений (*Соколов П.* Русский архиерей... – С. 223–224). Гіпотезу П. Соколова підтримав: *Кричевський Б.* Митрополичья власть... – С. 83–84, 95. Див. також: *Любащенко В.* Висвячення і канонізація... – С. 477; *Її ж.* Київські митрополити Кирило II і Петро Ратненський... – С. 231–255.

⁷⁷ “Чтобы святѣйшiя епископiи, находящiеся въ Малої Руси: галицкая, владимiрская, холмская, перемышльская, луцкая и туровская, которые, какъ сказано, въ упомянутое время смуть не по принадлежности отданы галицкому [епископу], снова подчинены были святѣйшей митрополiи кiевской”: РИБ. – Т. 6: Приложенiя. – Стб. 18 (док. № 2). Див. також двомовні публікації грамот імператора Йоана Кантакузена київському митрополитові Теогносту, великому князеві московському Симеону та волинському князеві Димитрію-Любарту з вересня 1347 р. з повідомленням про відміну рішення патріарха Йоана VI щодо приєднання частини руських єпархій до Галицької митрополії: Там же. – Стб. 21–22 (док. № 4).

Полоцькою й Турівською єпископіями та містом Новгородком ухвалою Царгорода увійшли до юрисдикції литовського митрополита Романа⁷⁸ (підтверджено соборною грамотою патріарха Каліста з липня 1361 р.⁷⁹). Постанова не уточнює, які саме владцтва Малої Русі стали канонічною територією Литовської церковної провінції, проте можна припустити, що всі терени колишньої Галицької митрополії знову опинилися поза межами Київської митрополії. Приєднання Малої Русі до Литовської митрополії виглядає цілком логічним у контексті тогочасних заходів Царгородського патріархату, який у протистоянні Кракова та Вільна послідовно підтримував друге, побоюючись переходу православних русинів під владу католицьких правителів⁸⁰.

Отже, на нетривалий період єпархії ліквідованої Галицької митрополії ввійшли до складу відновленої на початку 1360-х років митрополії “Литви й Малої Русі”, на яку поперемінно претендували Теодорит і Роман – опоненти московського ставленика, митрополита Алексія (з 1354 по 1377–1378)⁸¹. Насправді ж здійснювати пастирську опіку над місцевим православним духовенством митрополит Роман

⁷⁸ Das Register des Patriarchats von Konstantinopel. – Wien, 2001. – Teil 3 / Hrsg. von J. Koder, M. Hinterberger, O. Kresten. – S. 104–139 (док. № 193–196; паралельні тексти грецькою та німецькою мовами). Давніша публікація: Acta et diplomata graeca... – Vol. 1. – P. 261–270 (листування царгородського патріарха та московського великого князя у справі ліквідації Галицької митрополії), 425 (постанови собору в Царгороді 1355 р.). Обставини закриття Галицької митрополії у контексті тогочасної візантійської політики та релігійних амбіцій Москви аналізують: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 539–545; *Гудзяк Б.* Криза і реформа... – С. 7–9; *Рудович І.* Коротка історія... – С. 13; *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 92–104; *Chodynicki K.* Kościół prawosławny... – S. 3–8; *Fijatek J.* Średniowieczne biskupstwa... – S. 502–511.

⁷⁹ Das Register des Patriarchats... – Teil 3. – S. 520–537, 548–557 (док. № 259, 262; паралельні тексти грецькою та німецькою мовами); давніша публікація: РИБ. – Т. 6: Приложения. – Стб. 69–91 (док. № 13–14).

⁸⁰ Див.: *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 90–91.

⁸¹ Номінаційна грамота царгородського патріарха Філодея владимирському єпископові Алексію на Київську митрополію від 30 червня 1354 р. опубл. у: РИБ. – Т. 6: Приложения. – Стб. 41–52 (док. № 9). Загальні відомості про митрополита Алексія, й, зокрема, його пастирську діяльність, наводять: *Седова Р., Турилов А.* Алексей, свт. // Православная энциклопедия. – Москва, 2000. – Т. 1. – С. 637–642. Боротьба за Київську митрополічу катедру в другій половині XIV ст. між кількома кандидатами різних політичних центрів, фактологічно повно описана в: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 386–392; *Чубатий М.* Історія християнства... – Рим, 1976. – Т. 2, ч. 1. – С. 20–33; *Fijatek J.* Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy w. XIV na podstawie źródeł greckich // КН. – 1897. – Р. 11. – С. 2–21. Див. також: *Лужницький Г.* Українська Церква... – С. 153–155. За словами цього дослідника, Галицька митрополія “перестає фактично існувати” у 1401 р., коли “митрополит Кипріяні приїжджає на Україну”. Натомість А. Криловський роком її закриття вважає 1414 р.: [Предисловие] // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ (далі – Архив ЮЗР). – Київ, 1904. – Ч. 1, т. 10. – С. 10–11.

навряд чи міг, адже Галицька Русь у 1349(50) – 1370 рр. перебувала під владою польського короля Казимира⁸², політичного конкурента тодішнього волинського князя Любарта Гедиміновича (1349–1383), який також претендував на спадщину Романовичів. Та вже після смерті литовського митрополита Романа (близько 1361 р.) ці єпархії, правдоподібно, не мали чітко визначеної юрисдикції, або ж підлягали Алексію. Згідно з грамотою патріарха Філотея від 8 жовтня 1364 р., Галицька митрополія приєднувалася до Київської катедри⁸³. Святоюрська “Метрика”, помилково датуючи поставлення Алексія 1364 р., називає його “русином-волинянином” (“Алеѣей, Русинъ волинян”)⁸⁴, однак про походження з Малої Русі та відвідання цих теренів у сані предстоятеля Руської церкви джерела не інформують. Михайло Грушевський свого часу вважав, що у 50–60-х роках XIV ст. “тутешня церков прийшла до сильного упадку”⁸⁵, але таке твердження є, радше, умоглядним, оскільки ґрунтується на даних відомої грамоти Казимира 1370 р., яка наголошує на відсутності православної єрархії в Галицькій Русі, хоча зміст патріаршої грамоти 1371 р. виразно натякає на статус митрополита-електа Антонія (з 1370 по 1390–1391) – правлячого галицького єпископа.

Завдяки наполегливості руського боярства та політичному розрахунку короля Казимира III (“короля земли ляшской и Малой Руси, отъ князей русских, вѣрующихъ въ христіанскую вѣру, и отъ бояръ русскихъ великое челобитье”), у 1370–1371 рр. Галицька митрополія була відновлена. Цьому не завадила навіть опозиція Візантії, яка у той час, в умовах зростаючої турецької загрози, переживала не найкращі часи. Грецька церква, що була опорою імператора, схилилася від унії з Римським престолом до відвертої антипапської риторики, намагаючись урятувати занепадаючу імперію⁸⁶. Саме тому Царгород відмовився від власного принципу зберігати єдність Київської митрополії, надавши перевагу Москві – своєму новому “стратегічному” союзнику.

У грамоті Казимира до патріарха Філотея з 1370 р. Велику церкву відверто шантажували: в разі відмови поставити митрополита до Галича польський монарх погрожував повернути населення Малої Русі в латинство, водночас гіперболізуючи

⁸² Цей початковий період становлення нової адміністративної системи в Галицькій Русі розглянуто в: *Ehrlich L. Starostwa w Halickiem w stosunku do Starostwa Lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501). – Lwów, 1914. – S. 7–12.*

⁸³ РИБ. – Т. 6: Приложенія. – Стб. 91–98 (док. № 15). Див. також: *Trajdos T. Metropolici kijowscy Syprian i Grzegorz Camblak (bułgarscy duchowni prawosławni) a problemy Cerkwi prawosławnej w państwie polsko-litewskim u schyłku XIV i w pierwszej ćwierci XV w. // Balcanica Posnanensia. Acta et studia. – Poznań, 1985. – Vol. 2. – S. 213.*

⁸⁴ ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 23зв.

⁸⁵ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 391. Див. також: *Кричевський Б.* Митрополіччя власть... – С. 87–90.

⁸⁶ Тогочасну релігійну політику Константинополя в цей період характеризує: *Шевченко І.* Політика Візантійського патріархату... – С. 75–98. Див. також: *Ломізе Є.* Царгородський патріархат і переговори про унію з Римським Апостольським престолом зі середини XIV ст. і до Ферраро-Флорентійського собору // *Ковчег.* – 2000. – Ч. 2. – С. 47–63; *Назаренко А., Турилов А., Флоря Б.* Галицька єпархія... – С. 326.

дезорганізацію місцевих структур Православної церкви: “Вся земля гибнеть нынѣ безъ закона, ибо законъ исчезаетъ”⁸⁷. Патріарх Філотей 9 травня 1371 р. благословив відновлення митрополії, обґрунтувавши своє рішення також відсутністю належної пастирської опіки з боку Алексія, який переважно резидував у Москві і дбав “не о всѣхъ христіанахъ, обитающихъ въ разныхъ частяхъ Руси, но утвердился на одномъ мѣстѣ...; въ продолженіе столькихъ лѣтъ не посѣщаль и не обозрѣваль Малой Руси”⁸⁸. Окрім Галицької архієпископії, до митрополії Малої Русі належали також Володимирське, Перемишльське та Холмське владцтва, тобто території, що в цей час контролювало Польське королівство. Як бачимо, за межами Галицької митрополії опинилися Луцька⁸⁹ і Турівська⁹⁰ єпархії, котрі в першій половині XIV ст. входили до її складу, але тепер перебували під політичним контролем Литви.

Архипастирем відновленої Галицької митрополії став Антоній (1370–1390–1391), призначений на цей уряд патріаршим собором Великої церкви у травні 1371 р.⁹¹ Згідно з грамотою короля Казимира, “мы вмѣстѣ съ нашими князьями и боярами избрали человекъ достойнаго, добраго, чистой жизни и смиреннаго сердца, преосвященнаго епископа Антонія...; чтобы престоль этой митрополіи не оставался пустымъ...; дабы не исчезъ, не разорился законъ русскій”⁹². Антоній згадується при дворі князя Володислава Опольського 1375 р. разом із місцевими боярами “грецької віри” (“Antonio, metropolitano

⁸⁷ РИБ. – 1908. – Т. 6: Дополненія. – Стб. 125–128 (док. № 22). Див. також: Acta et diplomata graeca... – Vol. 1. – P. 577–580 (док. № 319). Перипетії навколо відновлення Галицької митрополії у 1370–1371 рр. описують: *Голубинский Е.* История Русской Церкви. – Т. 3. – С. 208–210, 342–345; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 390–395; *Гудзяк Б.* Криза і реформа... – С. 94–95; *Кричевский Б.* Митрополичья власть... – С. 91–93; *Рудович І.* Коротка історія... – С. 14–18; *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 112–117; *Ульяновський В.* Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. посібн.: У 3-х кн. – Київ, 1994. – Кн. 1. – С. 26–28; *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 2-ге вид., переробл. та розшир. – Київ, 2005. – С. 161–164; *Stasiw M.* Metropolia Haliciensis... – P. 30–34; *Trajdos T.* Biskupi prawoslawni... – S. 111–113 (аналіз політичного аспекту проблеми, на підставі обширної бібліографії).

⁸⁸ РИБ. – Т. 6: Дополненія. – Стб. 141–144 (док. № 25).

⁸⁹ Там же. – Стб. 131–132 (док. № 23). У грамоті патріарха Філотей до київського митрополита Алексія з серпня 1371 р. наголошується: “Больше этого мы ничего ему [Антонию] не дали, ни Луцка, ни другой какой [епископії]” (Там же. – Стб. 145–146 (док. № 25). На цю обставину звернули увагу: *Тихомиров Н.* Галицкая митрополия... – С. 122–123; *Чистович И.* Очеркъ исторіи... – Ч. 1. – С. 112).

⁹⁰ Турівське владцтво назване складовою відновленої Галицької митрополії в діяннях патріаршого собору з травня 1371 р. (РИБ. – Т. 6: Дополненія. – Стб. 131–132 (док. № 23), натомість у грамоті патріарха Філотей до київського митрополита Алексія з серпня того ж року Турівська катедра в переліку єпархій Галича не фігурує, як не належна до володіння “ляського короля”: Там же. – Стб. 145–146 (док. № 25).

⁹¹ РИБ. – Т. 6: Дополненія. – Стб. 129–134 (док. № 23).

⁹² Там же. – Стб. 127–128 (док. № 22).

Haliciensis”)⁹³. Припускають, що він провадив активну пастирську діяльність, зокрема, візитуючи храми, висвячуючи новоєреїв та владик. Антонія підтримував тогочасний володар краю князь Володислав Опольський, якого цей єпископ неодноразово відвідував у Львові та супроводжував у поїздах. У серпні 1390 р. Царгород очікував на його близьку кончину, тому й ухвалено рішення про заміщення Галицької катедри адміністратором-греком. Інше підтвердження смерті Антонія саме в 1390(91) р. – лист царгородського патріарха до київського митрополита Кипріяна з 1393 р., в якому глава Великої церкви пише, що Галицькою митрополією управляє “від двох років” луцький владика Йоан⁹⁴.

4. Амбівалентність еклезіального статусу наприкінці XIV – у першій половині XV століття

Після смерті Антонія польському королю й великому князю литовському Володиславу Ягайлові, головню через супротив київського митрополита Кипріяна⁹⁵, так і не вдалося підтримати життєдіяльність Галицької церковної провінції. Ще за пастирства Антонія два підлеглі йому владика – володимирський (Йона) і турівський (Теодозій) – супроводжували київського митрополита Кипріяна (1375–1406) під час його пастирських подорожей до Києва і Москви⁹⁶. Після смерті Антонія царгородський патріарх делегував право презентування галицьких архиєреїв угорським вельможам волоського походження Балиці та Драгошу, намагаючись через Волощину тісніше пов’язати Малу Русь із Константинополем. Цим рішенням патріарха враховувалися й інтереси Угорщини,

⁹³ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). – Lwów, 1870. – Т. 2. – С. 6 (док. № 4–5); Lwów, 1880. – Т. 8. – Док. № 9. Коментар: *Юсяк П.* Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) // Вісник Львівського державного університету: Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 88. Див. також: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Київ, 1993. – Т. 4. – С. 105–113; *Тихомиров Н.* Галицька митрополія... – С. 121; *Stasiw M.* Metropolia Haliciensis... – Р. 37.

⁹⁴ Див.: *Lewicki A.* Sprawa unii kościelnej za Jagiełły // КН. – 1897. – Р. 11. – С. 320–321.

⁹⁵ Щодо цього видатного глави Руської церкви неодноразово цитована “Метрика” Святоюрського монастиря обмежується лише реплікою, що він уклав житіє свого попередника на митрополичому престолі – святителя Алексія, а також про хрещення великого князя литовського Ягайла: ЛННБ. Відділ рукописів. – Ф. 3. – Спр. МВ-390. – Арк. 23зв.–24.

⁹⁶ Детальний портрет митрополита Кипріяна як грекофіла можна знайти в: *Obolensky D.* A Philorhomaïos Anthropolos: Metropolitan Cyprian of Kiev and all Russia (1375–1406) // *Dumbarton Oaks Papers.* – 1978. – № 32. – Р. 77–98. Див. також найновішу запропоновану у літературі спробу охарактеризувати його архиєрейське служіння в контексті політичної та релігійної історії земель колишнього Руського королівства: *Любащенко В.* Діяльність митрополита Кипріяна на Волині // ІРУ: НЩ. 2010 р. – 2010. – Кн. 1. – С. 550–558 (описано також довготривале перебування Кипріяна у Києві упродовж 1382–1386 рр. та пастирські візитації “в Литві”, й, зокрема, на Волині, у 1396–1397 і 1404–1406 рр.).

яка за декілька років після того втратила край і прагнула будь-якою ціною його повернути⁹⁷.

Ще в час хвороби Антонія предстоятель Грецької церкви відрядив до Галича монаха Симеона, який виконував обов'язки адміністратора цієї провінції. У серпні 1391 р. патріарх надіслав грамоту волоському еромонахові Симеону в Малу Русь (“πρὸς τὸν ἱερομόναχον Συμεὼν τὸν ἐν τῇ Μικρῇ Ρωσίᾳ”), щоб той з відходом у кращій світ Антонія взяв під контроль Галицьку митрополію⁹⁸. Однак після смерті Антонія (згодом, наприкінці 1390 – на початку 1391 р.) та своєї неканонічної хіротонії, яку здійснив авантюрист, грек Павло Тагаріс⁹⁹, Симеон зрікся уряду адміністратора. Чи був тоді призначений новий “екзарх Галицької церкви” за посередництвом воєводи Балиці та його брата Драгоша, як це передбачала патріарша грамота, – невідомо¹⁰⁰. 29 жовтня 1393 р. царгородський патріарх номінував вифлеємського архієпископа Михаїла (“Ἱερώτατε ἀρχιεπίσκοπε Βηυλεέμ”) легатом (“ἀπκρισιάρχιος”) “на [Галицьку] Русь”, з повноваженнями здійснювати святительські функції в “въ тамошней церкви, вдовствующей безъ своего пастыря ... и, когда будетъ нужно, безпрепятственно совершать рукоположеніе”¹⁰¹. Та через супротив королівської влади й частини православного духовенства він фактично не виконував обов'язків адміністратора митрополії.

Свого кандидата на престіл Галича висунув і польський король Володислав Ягайло. Проте його ставленик – луцький владика Йоан (Сава (Баба) як митрополит-елект, попри майже десятилітнє домагання, так і не одержав від Царгорода благословення на Галицьку катедру (втім і через опозицію митрополита Кипріяна і не зовсім гнучку політику Ягайла¹⁰²). Незважаючи на це, щонайменше впродовж 1391–1393 рр. луцький єпископ де-факто був адміністратором Галицької митрополії, тривалий час перебуваючи при Успенській катедрі. Однак згодом його екскомуніковано, в чому суттєву роль відіграв тогочасний київський митрополит у Москві Кипріан. Царгород спробував залагодити конфлікт. У січні 1397 р. патріарх Антоній знову відправив на Русь з широкими пастирсько-адміністративними

⁹⁷ На цей цікавий епізод звернув увагу: *Заикинь В.* Къ вопросу о положеніи Православной Церкви въ Польскомъ государствѣ въ XIV–XVII вѣкахъ. – Варшава, 1935. – С. 21.

⁹⁸ *Acta et diplomata graeca...* – 1862. – Vol. 2. – P. 157–158. Коментар: *Lewicki A.* *Sprawa unii kościelnej...* – S. 321–322.

⁹⁹ Див. про нього: *Acta et diplomata graeca...* – Vol. 2. – P. 224–230.

¹⁰⁰ РИБ. – Т. 6: Дополнення. – Стб. 229–232 (док. № 35).

¹⁰¹ *Acta et diplomata graeca...* – P. 194–197; републікація з паралельним перекладом церковнослов'янською: РИБ. – Т. 6: Дополнення. – Стб. 233–234 (док. № 36).

¹⁰² Див. патріаршу грамоту митрополитові Кипріяну від жовтня 1393 р. з вимогою усунення і навіть екскомуніки луцького єпископа Йоана та номінації іншого кандидата на цей святительський уряд, а також листування Царгорода із Кипріяном і Ягеллонською династією у тій же справі: *Acta et diplomata graeca...* – P. 180–181; републікація з перекладом церковнослов'янською мовою: РИБ. – Т. 6: Дополнення. – Стб. 261–264 (док. № 39); *Darrouzès J.* *Les registes des actes du Patriarcat de Constantinople.* – Paris, 1979. – Vol. 1, fasc. 6. – P. 214–216 (док. № 2935–2936).

повноваженнями екзарха, архієпископа Михаїла з Вифлеєма, який повинен був на місці врегулювати суперечку щодо канонічного статусу Галицької митрополії. Так само в цій справі патріарх звернувся з листами до польського короля та митрополита Кипріяна. Згідно з волею патріарха, Йоан (Баба) мав передати екзархові управління Галицькою митрополією (патріарша грамота підтверджує перебування в той час Йоана в Галичі), покаятися перед Кипріяном та відбути до Царгорода для остаточного рішення патріаршого синоду щодо нього. Патріарх також виявив готовність прийняти від польського короля іншого кандидата, водночас засудивши митрополита Кипріяна за втручання у внутрішні справи Галицької церкви¹⁰³ (зокрема, поставлення на одну з місцевих єпископських катедр свого кандидата). Проте король Ягайло не допустив екзарха Михаїла до управління Галичем. Навіть достеменно не знаємо, чи взагалі відбулася поїздка Михаїла Вифлеємського до цього міста¹⁰⁴. Остання достовірна згадка про Йоана сягає 1398 р., коли він, уже з-за меж Русі, звернувся до Ягайла з проханням про підтримку¹⁰⁵. За деякими свідченнями, владика Йоана близько 1401 р. нібито викликав Кипріан до митрополичого суду, відсторонив від Луцького владичства і навіть ув'язнив у Москві¹⁰⁶.

Після декількох невдалих спроб обсадження вакантного Галицького престолу гідним кандидатом наприкінці XIV – на початку XV ст. королеві Ягайлу не залишалося нічого іншого, як визнати (1407) той титул Кипріяна (“metropolitanus

¹⁰³ Acta et diplomata graeca... – P. 278–285; републікація з паралельним перекладом церковнослов'янською мовою: РИБ. – Т. 6: Дополнення. – Стб. 291–310 (док. № 43–45).

¹⁰⁴ Darrouzès J. Les registes des actes... – Vol. 1, fasc. 6. – P. 300–305 (док. № 3038–3040). Найповніше цей період виклав: Meyendorff J. Byzantium and the Rise of Russia... Панорамний огляд еклезіальної історії руських земель XIV ст. подано у: Гудзяк Б. Криза і реформа... – С. 6–8. Події 1391–1397 рр., пов'язані зі спробою Царгородського патріархату узалежнити від себе Галицьку митрополію, коментують: Назаренко А., Турилов А., Флоря Б. Галицька єпархія... – С. 327; Чубатий М. Історія християнства... – 1976. – Т. 2, ч. 1. – С. 76–82; Lewicki A. Sprawa unii kościelnej... – S. 322–331; Trajdos T. Metropolici kijowscy... – S. 215–217.

¹⁰⁵ Див. його лист 1398 р. до польського короля з обіцянкою дати 200 гривень і кількадесят коней у разі здобуття, за монаршої підтримки, Галицької митрополії: Головацький Я. Памятники дипломатического и судебного-дѣлового языка въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, съ второй половины XIV столѣтія // Наукowy сборникъ, издаваемый Литературнымъ обществомъ Галицко-Русской Матицы. – Львовъ, 1865. – Вып. 3. – С. 195–196; Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ. ст., комент. і словники-показчики М. М. Пешак. – Київ, 1974. – С. 135–136 (док. № 73); Розов В. Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1. – С. 55–56 (док. № 30).

¹⁰⁶ Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією (далі – Акты ЗР). – Санкт-Петербург, 1846. – Т. 1. – № 12. Коментарі: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 395–397; Гудзяк Б. Криза і реформа... – С. 95; Назаренко А., Турилов А., Флоря Б. Галицька єпархія... – С. 326–327; Рудович І. Коротка історія... – С. 18–22; Тихомиров Н. Галицька митрополія... – С. 124–139 (автор уважав Йоана Луцького та Саву (Саббу) різними історичними постатями); Fijatek J. Biskupstwa greckie... – S. 38–39, 42–43; Trajdos T. Biskupi prawosławni... – S. 116, 129; Ejusd. Metropolici kijowscy... – S. 216–218.

kioviensis et haliciensis totiusque Russiae”), що його сам митрополит почав використовувати ще з 1401 р. Тогочасні джерела теж фіксують виконання Кипріаном святительських чинностей на канонічній території давньої Галицької митрополії – 1404 р. він, у співслужінні з луцьким і холмським єрархами, хіротонізував володимирського єпископа Йоана (Гоголя), а також, на прохання Вітовта, усунув з Турівської катедри владику Антонія, якого звинувачували в підозрілих контактах з кримськими татарами¹⁰⁷. Так, не пізніше 1404–1405 рр. Кипріан об’єднав під своїм омофором дві церковні провінції – Галицьку та Київську. Як читаємо у Троїцькому літописі (щоправда, під помилковою датою – 1389 р.), до юрисдикції архипастиря належали “Київ і Галич і вся Русь”. Близько 1405 р. Кипріан, який тоді здійснював низку святительських чинностей на теренах Литви і Малої Русі, також названий “митрополитом київським і галицьким і всієї Русі”¹⁰⁸. Виглядає на те, що заходи київських митрополитів щодо встановлення безпосереднього адміністративного контролю над владичими престоломи стосувалися не тільки Галича, а й деяких інших єпархій Малої Русі. До такого висновку підводить хоча б той факт, що після святителя Харитона (остання згадка – 1428 р.) Холмською катедрою декілька років адміністрував митрополичий намісник “religiosus Choma”, аж поки на початку 1430-х років її не посів Сава¹⁰⁹.

Отже, з початку XV ст. й аж до 1440-х років Галицький престіл залишався вакантним, хоча, як уже зазначалося, надалі зберігав подвійний статус митрополичої та владичої катедри. Вакантність місцевої Православної церкви опосередковано підтверджують і реєстри руських єпископій останньої чверті XIV – середини XV ст. Спершу списки суфраганій Київської митрополії подавали також і Галицьке владичтво. Один із таких переліків, збережений у Типографському літописі, датується кінцем 80-х – початком 90-х років XIV ст. (“А се єпископы, елици суть въ мире семъ в Руси”), на 7-му місці подає Галицьку катедру (“Галичская”). Тут вона вписана поряд з іншими єпископіями колишнього Королівства Русі – Білгородською, Володимирською, Луцькою, Перемишльською, Турівською, Холмською та, що цікаво, – Самбірською¹¹⁰. Натомість реєстри, укладені наприкінці XIV – упродовж першої половини XV ст., Галицького владичтва не згадують. Зокрема, воно відсутнє у списку суфраганій Київської митрополії з Патріаршого (Никонівського) літопису (“Исторія, сирѣчь повѣстникъ, о єпископіахъ елици подлежать и послушны суть митрополиту Кіевскому и всея Русіи”)¹¹¹. Не вказана Галицька катедра і в іншому реєстрі (відображає еклезіальні реалії Руської церкви кінця XIV – першої

¹⁰⁷ Acta et diplomata graeca... – Vol. 1. – P. 157–158, 171, 180. М. Грушевський припускав, що Галицька катедра потрапила в залежність від митрополита Кипріана вже на початку XV ст. (*Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 432*).

¹⁰⁸ AGZ. – Lwów, 1878. – Т. 7. – S. 50 (док. № 26).

¹⁰⁹ *Gil A. Prawosławna eparchia chełmska... – S. 78, 118.*

¹¹⁰ Типографская летопись... – С. 233.

¹¹¹ Летописный сборник... – С. XXI.

половини XV ст.), що зберігся в рукописному збірнику XVI ст. з колекції колишнього Рум'янцевського музею в Москві¹¹².

До пониження еклезіального статусу Галицької (Крилоської) катедри безпосередньо спричинилася конкуренція з боку паралельних структур Латинської церкви, що з'явилися в землях колишнього Королівства Русі у другій половині XIV ст. Вони провокували щораз безоглядніше втручання світських чинників (передовсім старостинської адміністрації) у внутрішнє життя православної спільноти. Відчутним ударом по матеріальному й канонічному статусі Галицької єпархії (митрополії) стали події, пов'язані із фундацією 1375 р. у Галичі латинського архієпископства¹¹³. Це суттєво вплинуло на позиції Православної церкви. Згідно з нотатками польського хроніста Яна Длугоша, під катедру римо-католицького архієпископа місцева світська влада віддала “церкву грецького обряду”. Про погіршення становища Руської церкви в Галичині (й, зокрема, самої Успенської митрополичої катедри) свідчить лист-супліка місцевого духовенства та шляхти до київського митрополита Макарія від 13 грудня 1539 р., в якому з перспективи майже півтора століть у драматичних нотках описано ці події: “Якожь ваша милость господиных нашъ добръ знаешъ, ажь тотъ столецъ Галицкій былъ загинулъ отъ колька сотъ лѣтъ, и на томъ столци Галицкомъ учинено естъ арцибискупство Латинское: коториы были мѣста и села къ Галичу, то все отобрала и на томъ фундовали арцибискупство, гдѣжь имъ былъ то-то фундоваль Якгейло король и листы папезскими потвердилъ... крылошанъ Галицкыхъ у поворозѣ ись Крылоса ихъ вожено, и чересъ Днѣстръ под... ихъ плавлевано, принужаючи насъ и ихъ у свою моцъ”¹¹⁴.

Гадаємо, тоді ж, в останній третині XIV ст., у православних було конфісковано давній храм Св. Пантелеймона. Подібну політику нові володарі краю застосовували і щодо інших православних владичств Київської митрополії¹¹⁵. Формалізація не тільки митрополичого, але й навіть єпископського статусу Успенського собору й усього владичства негативно позначилася на різних аспектах культурно-релігійного і соціального життя Галицької Русі та Поділля. На це досить виразно нарікали потім самі русини, домагаючись обсадження владичтва у Крилосі чи

¹¹² *Востоков А.* Описание русских и славянских рукописей Румянцевского музея. – Санкт-Петербург, 1842. – С. 514 (№ 359).

¹¹³ DPR. – Vol. 2. – P. 94–97 (док. № 58). Коментар: *Ульяновський В.* Історія церкви... – Кн. 2. – С. 105–108.

¹¹⁴ Акты ЗР. – 1848. – Т. 2. – С. 350, 359 (док. № 198). Див. також коментар: *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Упоряд. М. Капраль. – Львів, 1994. – С. 77. Обставини заснування в Галичі латинського архієпископства викладено в: *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 5. – С. 426–429; *Чубатий М.* Історія християнства... – Т. 2, ч. 1. – С. 54–56; *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji łwowskiej obrządku łacińskiego od XV w. do 1772 roku. – Lublin, 1986. – S. 33–34.

¹¹⁵ Так, король Жигимонт I відібрав від Холмської катедри частину столових маєтків (декілька сіл) і передав їх місцевій латинській дієцезії, покликаючись на перехід у католицтво нащадків ктиторів цієї руської єпархії (*Gil A.* Chełmska diecezja unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja. – Lublin, 2005. – S. 41).

заснування нового єпархіального осідку у Львові¹¹⁶. І все ж, немає підстав стверджувати про ліквідацію в цей час Галицької митрополії, як це зазвичай чинять дослідники¹¹⁷. Виглядає на те, що тут, радше, йдеться про об'єднання двох церковних урядів, а не закриття Галицької митрополії, адже жодного канонічного акта про її ліквідацію не ухвалено ні в Царгороді, ані в Москві.

У середині XV ст. актові матеріали фіксують декілька згадок про галицького митрополита Йоакима (Якіма; “Iakumo, Metropolitо Wladicze”)¹¹⁸. У першому випадку йдеться про протопопа Василя “Vassilo Propop comissaria auctoritate per dom[inum] Iakum Metropolitо”), який 18 червня 1450 р. у світському суді захищав прерогативи митрополита Йоакима¹¹⁹, а також запис в актовій книзі від 23 січня 1451 р., де фігурує представник того ж святителя “Iakum, Metropolitanі Constantinopoliensis et Halic[iensis] Ruthenorum”¹²⁰. Науковці ототожнюють цього предстоятеля Галицької церкви з “архієпископом Йоакимом”, наступником померлого в листопаді 1447 р. глави Молдавської церкви Даміана (1437–1447), учасником Флорентійського собору, а до того – титулярним владикою Агафополя¹²¹. Згідно з листом польського канцлера й водночас краківського єпископа Збігнева Олесницького до папи Миколая V (не пізніше 1455 р.), Йоакима вигнали з Молдавії схизматики за прихильність до унії¹²². Опісля він подався до Кракова, де знайшов підтримку З. Олесницького, який у квітні 1449 р. допоміг митрополитові вибратися до Риму. Очолити Галицьку церкву Йоаким міг лише внаслідок хіротонії, яку здійснив, вірогідно, титулярний царгородський патріарх Григорій Мамма у 1449–1450 рр. На саме такий розвиток подій вказує титул Йоакима в одному із судових актів – “Reverendissimus Pater dominus Iakum, metropolitanus constantinopoliensis et haliciensіs ruthenorum”. Престіг у Крилосі він посів не раніше червня 1450 р. і залишався на ньому щонайменше до весни наступного року. Духовну юрисдикцію Йоакима визнавала світська адміністрація (зокрема, королівський староста у Галичі), наполягаючи на підлеглості йому, як галицькому митрополитові, також перемишльського православного владика. Богдан Бучинський припускав, що Йоакима підтримував львівський латинський архієпископ Ян зі Спрови, якому канонічно підпорядковувалися латинські парафії в столиці

¹¹⁶ “Епископія митрополії галицкой отъ колка соть лѣтъ згибла была а заронена была, не маючи пастира своего епископа: в тыхъ словутныхъ мѣстахъ въ Галичы, въ Львовѣ, въ Каменцы подолскомъ [...] хвала Божа непомалу оскудѣла а злаша люде, стадо Христове, без пастира своего были”. (Цит. за: *Крип'якевич І.* Львівська Русь... – С. 78). Див. також: *Чубатий М.* Історія християнства... – Т. 2, ч. 1. – С. 58–59.

¹¹⁷ Див. міркування з цього приводу: *Lewicki A.* Sprawa unii kościelnej... – S. 326–327.

¹¹⁸ AGZ. – Lwów, 1889. – Т. 14. – S. 293, 312 (№ 2269–2270, 2409).

¹¹⁹ Ibid. – S. 293 (док. № 2269–2270). Коментар: *Крип'якевич І.* Львівська Русь... – С. 65.

¹²⁰ AGZ. – Т. 14. – S. 312 (док. № 2409). Згадку вперше прокоментував: *Lewicki A.* Sprawa unii kościelnej... – S. 329–330.

¹²¹ *Флоря Б.* Исследования по истории Церкви... – С. 411; *Gill J.* The Council of Florence. – P. 250, 257.

¹²² *Suttner E.* Ch. Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jahrhundert. – Freiburg, 2009. – S. 33.

Молдавського князівства Сучаві, “котрий яко легат в імені собору базельського на Волощині міг нав’язати зносини з єпископом Сучави”¹²³.

Наступною спробою припинити вакантність Галицької катедри була ініціатива 1457–1458 рр. Апостольського Престолу та київського унійного митрополита Ісидора (1437–1458) поставити у Крилосі з’єднаного з Римом владику. 3 вересня 1457 р. папа Каліст III (1455–1458) оголосив про номінацію єпископа на Галицький престіл, а 16 січня наступного року видав буллу про призначення сюди монаха з Царгорода Макарія, серба за походженням, який попередньо одержав благословення від Ісидора Київського. Також “з певних розумних причин силою апостольської влади”, Святіший Отець постановив визнати цю церкву катедральною й обсадити її “в спосіб, який враховував би установи самої Галицької церкви”¹²⁴. Передбачаючи труднощі у сходженні Макарія (“*Macharii de Servia, electi gallicensis*”) на Галицький престіл, папа тоді ж звернувся за підтримкою до польського короля Казимира¹²⁵. Ідея номінації Макарія на Успенську катедру і справді спричинила бурхливу реакцію місцевої Латинської церкви та, мабуть, також королівської адміністрації. Ініціативу Ісидора Київського нівелював рішучий супротив львівського латинського архієпископа Григорія зі Сянока та представників місцевої польської адміністрації. Врешті-решт цей чинник і повернув справу не на користь Макарія. Не витримавши тиску опонентів і не зумівши закріпитися в Галичі, він незабаром виїхав до Угорщини (за іншими даними, йому так і не вдалося добратися до катедри). Частина пастирських та адміністративних повноважень, які були складовою єрархічного служіння, вже з другої половини XV ст. на теренах Галицько-Волинської Русі та Поділля почали виконувати молдавські єрархи та єпископи сусідніх руських владцтв.

Імовірно, статус адміністратора-електа Галицької митрополії мав Андрій Свистельницький, якого деякі джерела (зокрема, в 1475 р.) звично титулували митрополитом – “*Andreas, metropolita Krylosiensis*”; “*generos[us] Andreas Swystelnyczki (Swystelnyczski)*”¹²⁶. Та вже у вересні того ж року в королівському привілеї пре-рогативи Свистельницького були обмежені до управління бенедикцієм Успенсько-

¹²³ Бучинський Б. Студії з історії церковної унії. I. Ісидорова унія // Записки НТШ. – 1908. – Т. 86, кн. 6. – С. 22.

¹²⁴ “*Ex certis rationalibus causis in cathedralem ecclesiam duxerimus auctoritate apostolica erigendam et commendam huiusmodi*”: DPR. – Vol. 1. – P. 139 (док. № 78). Цю ініціативу Риму щодо Галицької катедри обговорюють: Кметь В. Львівська православна єпархія... – С. 11; Його ж. Юрисдикційний статус... – С. 139–140; Ульяновський В. Історія церкви... – Кн. 1. – С. 35–36; Чубатий М. Історія християнства... – Т. 2, ч. 1. – С. 231–235.

¹²⁵ DPR. – Vol. 2. – P. 140 (док. № 79).

¹²⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. XVIII. – № 64. – Арк. 1–1зв. Регестовий опис: AGZ. – Lwów, 1887. – Т. 12. – S. 367–368 (док. № CCLVII). Опубл.: *Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej*. – 1853. – S. 48. Коментарі: Кметь В. Юрисдикційний статус... – С. 138–139; Рудович І. Коротка історія... – С. 22–23, 26; *Trajdos T. Biskupi prawosławni*... – S. 117. Василь Кметь схильний уважати Свистельницького галицьким намісником і, ймовірно, ігуменом: Кметь В. Юрисдикційний статус... – С. 140.

го собору, а наступні актові записи ідентифікують його як “*venerabilis Andreas Swystelnyczki, administrator in Kryłos*”¹²⁷.

Підсумкові міркування

Від середини XII і до XIV ст. галицько-волинські єпархії входили до складу Руської (Київської) церкви. Приблизно 1303 р. константинопольський патріарх підніс Успенський престіл у Крилосі до рангу митрополії, а саме Галицьке владництво набуло статусу архієпархії, спільно з іншими єпископіями Руського королівства та, вірогідно, катедрою Аспрокастро́на (Білгорода-Дністровського) сформувавши нову церковну провінцію. Зміни у релігійному ландшафті Східної Слов'янщини уможливив “парад єпископських фундацій” XIII ст. як складова політики місцевих князів, орієнтованої на створення в підлеглих їй землях “своїх” Церкви в сопричасті з Царгородським патріархатом. Однак уже після смерті першого предстоятеля Галицької митрополії Нифонта вона перейшла у безпосереднє підпорядкування глави Руської церкви, залишаючись упродовж 1308–1326 рр. без власного пастиря. У цей період Успенська катедра, аналогічно до інших православних єпархій Королівства Русі, визнавала духовну владу київських митрополитів, що, правдоподібно, поєднували адміністрацію обидвома церковними провінціями. Галицький владика Теодор, який також безпосередньо підлягав предстоятелям Руської церкви, близько 1331 р. і 1341–1342 рр. домагався від патріарха титулу митрополита, проте вже 1347 р. за наполяганням московського князя Симеона, Царгород ліквідував Галицьку митрополію і разом з іншими шістьма владництвами Малої Русі її повернено до складу Київської церкви.

Впродовж наступних кількох десятиліть катедра мала амбівалентний юрисдикційний статус, зумовлений втратою головного її ктитора і покровителя – Галицько-Волинської держави, та дестабілізацією політичного й релігійного життя. У 1354–1356 і 1361 рр. синод Великої церкви передав Успенський престіл під омофор литовського митрополита Романа, відображаючи політику Візантії щодо підтримки Великого князівства Литовського в його протистоянні з Коронаю Польською. Тому після смерті Романа, побоюючись переходу православних русинів під владу католицьких єрархів, патріарх грамотою 1364 р. знову приєднав Галицьку церкву до Святософійської катедри. Поновне надання їй митрополичого статусу в 1370–1371 рр. уможливили наполегливість місцевого боярства, політичний розрахунок короля Казимира III та тимчасовий відхід Візантії від еклезіологічного принципу збереження єдності Руської церкви. Після смерті митрополита Антонія (близько 1390–1391 рр.) краківський двір не зміг забезпечити тяглість архиєпископського служіння на Крилоській катедрі. Не мала істотних наслідків і практика делегування Царгородом ктиторських прав над нею угорським вельможам волозького походження та номінація її адміністраторами представників грецького духовенства.

Ще за пастирства Антонія деякі з його суфраганів почали визнавати духовну владу київського митрополита Кипріяна, якому не пізніше 1404–1405 рр. вдалося

¹²⁷ AGZ. – Т. 12. – С. 379 (№ 3864). Коментар: *Кметь В.* Юрисдикційний статус... – С. 140.

об'єднати обидві церковні провінції. Незважаючи на визнання нових еклезіальних реалій з боку короля Володислава Ягайла, Галицька митрополія не була ліквідована офіційно, а підпорядкована Святософійській катедрі шляхом поєднання її предстоятелем двох єрархічних урядів, що відобразилося і в його титулатурі. Уявлення про Православну церкву Галицько-Волинського князівства як сповнену Божою благодаттю церковну провінцію, рівну (або майже рівну) з Києвом та іншими митрополичими престоломи, підтримувалося пам'яттю про довготривалий період відособлення місцевих русинів від матірньої Церкви (юрисдикційно – впродовж XIV – першої половини XV ст., а фактично – до початку XVI ст.). У 20-х – на початку 40-х років XV ст. юрисдикцію над вакантним Успенським собором здійснювали київські архипастірі з резиденцією у Москві. Після від'їзду святителя Ісидора до Візантії у 1443 р. статус Крилоської катедрі залишався непевним до близько 1450 р., коли її в сані митрополита очолив молдавський єрарх Йоаким, якому номінально підлягали також сусідні (зокрема Перемишльське) православні владцтва. Після невдалої спроби поставлення на Успенський престіл унійного єпископа Макарія та зі створенням 1458 р. українсько-білоруської Київської митрополії, вперше від початку XIV ст. на офіційному рівні – папською буллою – було підтверджено канонічну належність Галицької та інших єпархій Малої Русі до Святософійської катедрі. Водночас значення Успенського собору у Крилосі як митрополичого осідку (на рівні титулатури) номінально збереглося. До фактичного пониження еклезіального статусу Галича безпосередньо спричинилася конкуренція з боку паралельних структур Латинської церкви (у 1375 р. засновано Галицьке римо-католицьке архієпископство). Унаслідок політики польської королівської адміністрації та за мовчазної згоди предстоятелів Руської церкви, з 1470-х років Галич фактично перетворився на адміністративний центр одного з генеральних намісництв Київської митрополичої архієпархії з не цілком визначеним правовим статусом.

Ihor Skochylas. METROPOLI OF HALYCH IN THE 14TH – FIRST HALF OF 15TH CENTURIES: PECULIARITIES OF ECCLESIASTICAL, LEGAL AND SOCIAL STATUS

The article examines the peculiarities of ecclesiastical, legal and social status of the Metropoli of Halych starting from its foundation date around 1303 until 1458 when it was subordinated to the Kyivan Metropolitan by the Papal bull. The appearance of a new ecclesiastical province was made possible by “the parade of Episcopal foundations” of the 13th century as a component of the policy of the local princes concerning the creation of “their own” Church on their dependant lands. In the course of many decades (perhaps, in 1308-1326 and in 1347-1370) the Cathedra of Krylos was directly subordinated to the head of the Rus’ Church who probably combined the administration of both ecclesiastical provinces. However by the beginning of the 19th century there was no any canonical act about the cancellation of the Metropoli of Halych published.

Key words: the Metropoli of Halych, the Cathedra of Krylos, Rus’ Church, Kyivan Metropolit.